

A.S.S.P. Mandal's
Maharaj J.P. Valvi Arts, Commerce & Shri. V.K. Kulkarni
Science College, Dhadgaon
 Tal. Akrani, Dist. Nandurbar

Research Publication -2022-2022 (JAN-DEC-2022)

Effect of alprazolam on the developmental stages of forensically important blow fly <i>Chrysomya megacephala</i> (Diptera:Calliphoridae)	Dr.H.M.Pawar	Zoology	International journal Journal of Entomology and Zoology Studies	2022-23	2320-7078
Management of Biopesticides to Control Infestation of Insect Stored GrainPest <i>Tribolium castaneum</i> (Herbst) (Coleoptera: Tenebrioide): A Review	Dr.S.E.Shinde	Zoology	<i>International Journal of Zoological Investigations</i>	2022-23	2454-3055
A review study on pesticide-induced effects in freshwater fish.	Dr.S.E.Shinde	Zoology	<i>Journal of Emerging Technologies and Innovative Research</i>	2022-23	2349-5162
"kavi Manoj sonkar ka Hindi Sahitya me Yogdan	Dr.M.H.Patil	Hindi	Akshara	2022-23	2582-5429
"Suresh Narayan Kusumbval ki kavya me vect Savedana.	Dr.M.H.Patil	Hindi	Akshara	2022-23	2582-5429
Zooplankton Diversity and Seasonal Variation in Population Density of Harsool Dam in India.	Dr.S.E.Shinde	Zoology	<i>International Journal of Zoological Investigations</i>	2022-23	2454-3055
Biodiversity indices pattern of Butterfly in Nasik district (M.S.) India.	Dr.S.E.Shinde	Zoology	<i>International Journal of Zoological Investigations</i>	2022-23	2454-3055
Hydrology and Correlation status in water parameters of Hinglajwadi Lake At Hinglajwadi Dist. Osmanabad, [M.S.] India.	Dr.S.E.Shinde	Zoology	<i>Journal of Emerging Technologies and Innovative Research</i>	2022-23	2349-5162

Diversity of Cow pea from Akrani Tahsil Dist:Nandurbar,Maharashtra, India	Dr H M Patil	Botany	International Journal of Creative Research Thoughts(IJCRT)	2022-23	2320-2882
“Jagatikikaran Aani Navvadottari Dalit Katha”	Dr.S.R. Mahale	Marathi	Abhisaran Publication Aurangabad	2022-23	2229-4856
“Chhatrapati Shivaji Maharaj: Kartrutv”	Dr.S.R. Mahale	Marathi	UGC Care Listed JournalTifan Publication, Aurangabad	2022-23	2231-573X
Satpudyatil Gavhali Eastate (Ramsingpur)	Dr. K.A.Pawara	History	Vidyawarta	2022-23	2319-9318
Satpudyatil Chikali Sansthan	Dr. K.A.Pawara	History	Vidyawarta	2022-23	2319-9318
Satpudyatil Aadivasinchi Utapanachi Sadhane	Dr. K.A.Pawara	History	Vidyawarta	2022-23	2319-9318
“Un-Paus Ya Kavya Sangrahatil Shetakaryanche Jivan Va Aavhan”	Dr.S.R.Mahale	Marathi	Journal of Research and Development	2022-23	2230-9578
Lokraja:Chhatrapati Shahu Maharaj	Dr.S.R.Mahale	Marathi	Worldwidewide International Inter Disciplinary Journal	2022-23	2454-7905
Physico-Chemical Study of Harsool Dam, Aurangabad, (M.S.) India	Dr.S.E.Shinde	Zoology	<i>B. Aadhar’ International Peer-Reviewed Indexed Research Journal</i>	2022-23	2278-9308
Janjatiye Samaj me Mahilaon ki Sthithi evam Samasyan	Dr. V.G.Gonekar	Geography	Journal of Research and Development	2022-23	2230-9578
Jivika ke Badalte Aadhar ke Paripreksa me Bhariya Janjati me Vikasatmak Prakriyan	Dr. V.G.Gonekar	Geography	The International research Journal of Social science and Humanities	2022-23	2320-4702
Navin Shiksha Niti 2020 Chunotiyan evam Sambhavnaye ek addhyan	Dr. V.G.Gonekar	Geography	VidyaWarta	2022-23	2319-9318

Van Aadharit Sansadhano Par Pataalkot me Niwas Karne Wali Bhariya Janjati ka Deshaj Gyan	Dr.V.G.Gonekar	Geography	The International research Journal of Social science and Humanities	2022-23	2320-4702
Sustainable Development , Pillars, Important and Benefits: A Geographical Review	Dr. V.G.Gonekar	Geography	Interlink Research Analysis	2022-23	0976-0377
Nandurbar Jilyatil mahar Samajache Lokjivan aani loksanskruti	Mrs. K.S.Salve	Marathi	Journal of Research and Development	2022-23	2230-9578

dmw
PRINCIPAL
A.S.S.P.Mandal's
Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm. &
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Dhadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar

E-ISSN: 2320-7078
P-ISSN: 2349-6800
www.entomoljournal.com
JEZS 2022; 10(3): 101-104
© 2022 JEZS
Received: 01-03-2022
Accepted: 04-04-2022

Haribhau M Pawar
M. J. P. V. Arts, Commerce &
Shri. V. K. K. Science College,
Dhadgaon, Nandurbar,
Maharashtra, India

Gajanan M Deshmukh
Smt. Sindhutai Jadhao Arts &
Science Mahavidyalaya Mehkar,
Buldana, Maharashtra, India

Effect of alprazolam on the developmental stages of forensically important blow fly *Chrysomya megacephala* (Diptera: Calliphoridae)

Haribhau M Pawar and Gajanan M Deshmukh

DOI: <https://doi.org/10.22271/j.ento.2022.v10.i3b.8996>

Abstract

In the present investigation impact of sedative drug alprazolam on growth rate and development cycle of *Chrysomya megacephala* (Diptera: Calliphoridae) was studied. The life cycle of *Chrysomya megacephala* includes egg, larva (three instars), pre-pupa, pupa and adult stages. Alterations in the life cycle of *Chrysomya megacephala* species was studied after exposure to alprazolam. The alprazolam treated food affect on growth rate of the larvae. The growth rate of *Chrysomya megacephala* was delayed in larvae fed with alprazolam containing diet. As the concentration of alprazolam increases in the food the larval and pupal development slows down. The flies appear first from control then from 0.4 ppm, while in higher concentrations of alprazolam 1.6 ppm, the pupation was delayed.

Keywords: Calliphoridae, *Chrysomya megacephala*, alprazolam, life cycle

1. Introduction

Forensic entomology is the scientific study of arthropods for investigation of crimes. In certain cases it is difficult to determine time of death beyond a certain postmortem period. In such cases length of time that insects have colonized on dead bodies is useful to determine time of death. Blow flies are the significant insects to determine time of death because the time they begin to colonize on dead bodies is many times approximately consistent with the time of death. The postmortem interval (PMI) has main importance for crime investigating agencies and judicial system throughout the world. Larvae of necrophagous fly are used for the determination of PMI, because these flies are the first insect to reach the dead body within few minutes to some hours after death^[15].

The blow flies begin their life as eggs that are usually laid in large numbers on decaying material. The egg hatch into first-instar larvae, the maggots pass through three larval stages and ready to pupate. The mature maggots migrate in the soil to pupate, finally adult blow flies emerge to begin the life process again. Blowflies usually arrive at a corpse within few hours of death and lay their eggs^[11].

Sedative drugs are the substance that used to treat anxiety, panic disorders, sleep disorders, tension but higher doses may result in poor judgment, staggering gait, slurred speech, unconsciousness and even death. Alprazolam is a benzodiazepine, it works by enhancing the activity of certain neurotransmitters in the brain, it is used to treat anxiety disorders panic attacks and depression. The misuse of such compounds has frequently been reported sadly and is related with increased mortality^[8, 9]. Alprazolam is more toxic in overdose as compared to other benzodiazepines. Combined overdose with alcohol, tricyclic antidepressants, opioid medicine or other drugs can slow or stop your breathing and fatal side effects can occur. Benzodiazepines are generally seen in post-mortem samples because it is commonly used for suicide^[10]. Some studies have showed that the developmental rate of insects can be affected by presence of drugs in decomposing tissues^[12, 13, 14, 20].

Forensic entomology-toxicology is well known method of estimation of postmortem interval it includes the study of effects of drugs and toxins on developmental cycle of carrion-feeding insects. Analysis of living material such as larvae has number of practical advantages for drug detection than putrefied human remains. The presence of the drugs in the dead tissues of animal can affect on the growth rate and developmental cycle of the insect^[16].

Corresponding Author:
Gajanan M Deshmukh
Smt. Sindhutai Jadhao Arts &
Science Mahavidyalaya Mehkar,
Buldana, Maharashtra, India

VOLUME 8 ISSUE 1 2022

ISSN 2454-3055

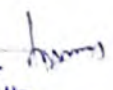

**INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ZOOLOGICAL
INVESTIGATIONS**

*Forum for Biological and
Environmental Sciences*

Published by Saran Publications, India

PRINCIPAL
A.S.S.P. Mandal
Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm., &
Shri. V.K. Kulkarni Science College
Dhadaon Tal. Akrani Dist. Mandurba

International Journal of Zoological Investigations Vol. 8, No. 1, 365-370 (2022)

International Journal of Zoological Investigations

Contents available at Journals Home Page: www.ijzi.net
Editor-in-Chief: Prof. Ajai Kumar Srivastav
Published by: Saran Publications, Gorakhpur, India

ISSN: 2454-3055

Management of Biopesticides to Control Infestation of Insect Stored Grain Pest *Tribolium castaneum* (Herbst) (Coleoptera: Tenebrionidae): A Review

Gawali R.J.¹, Magare S.R.¹, Srivastava S.K.¹ and Shinde S.E.^{2*}

¹Department of Zoology, C.H. Chaudhari Arts, S.G. Patel Commerce and B. B. J. Patel Science College, Taloda, Nandurbar (M.S.), India

²Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri. V. K. K. Science College, Dhadgaon, Nandurbar (M.S.), India

*Corresponding Author

Received: 14th February, 2022; Accepted: 18th March, 2022; Published online: 28th March, 2022

<https://doi.org/10.33745/ijzi.2022.v08i01.039>

Abstract: Pulses and Cereals have great nutritional value in the daily human diet. Infestation of Stored grain is a serious issue since different life stages of several types of insects can cause it. Insect degrade the quality of stored grains and product, resulting in economic losses. The storage of grains has been linked to a high number of insect infestations. Almost all stored grain insect pests have remarkably high multiplication rates and may destroy 10-15 % of grains. The major pest of stored grains includes Weevil (*Sitophilus oryzae*, *Sitophilus zeamais*, *Sitophilus granaries*), *Tribolium* species (*Tribolium castaneum* and *Tribolium confusum*), Khapra beetles (*Trogoderma granarium*), lesser grain borer (*Rhyzopertha dominica*), Pulse beetles (*Callosobruchus maculatus*), Rice moth (*Coryca cephalonica*), etc. Continuous and indiscriminate over use of insecticides are responsible for the development of resistance against these insect pesticides. Accumulation of synthetic chemical pesticide residues on pulses and cereals are unfortunately consumed by human. Recently, in agricultural practices in different areas of the world, attention has been given towards the exploitation of plant biochemical as a new approach in stored grain protection. Various scientific literature already documented the efficacy of plant derivatives against storage grain pests. Biopesticides kill and repel the insect pests, affect insect growth, development and metamorphosis. Farmers have used higher plants, medicinal plants, various herbs and traditional spices for stored grain insect pest management, but majority of farmer use chemical insecticide to increase productivity but it causes adverse effect on environment and non-target animal including human also, so there is more need for scientific research regarding the plant Biopesticides efficacy against stored grain pests.

Keywords: *Tribolium castaneum*, Infestation, Stored grain pests, Biopesticides, Phytochemicals

Citation: Gawali R.J., Magare S.R., Srivastava S.K. and Shinde S.E.: Management of biopesticides to control infestation of insect stored grain pest *Tribolium castaneum* (Herbst) (Coleoptera: Tenebrionidae): A review. Intern. J. Zool. Invest. 8(1): 365-370, 2022.

<https://doi.org/10.33745/ijzi.2022.v08i01.039>

Introduction

Agriculture is crucial sector in world, because economy of nation depends on agriculture sector.

Most of the income generated from this sector, but agriculture faces many different problems. One of

365

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm., &
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Dhadgaon Tal Akrani Dist Nandurbar

A REVIEW STUDY ON PESTICIDE-INDUCED EFFECTS IN FRESHWATER FISH.

¹Y. B. Telange., ²T. J. Jadhav and ³S .E. SHINDE

¹Department of Zoology, Maratha Vidya Prasarak Samaj's K.G.D.M. Arts, Commerce and Science College,
Niphad Dist. Nashik (M.S.) India.

²Department of Zoology, Shivaji College, Kannad Dist. Aurangabad (M.S.) India.

³Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri. V. K. K. Science College, Dhadgaon Dist.
Nandurbar (M.S.) India.

Corresponding author: Dr. S. E. Shinde, Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri. V.
K. K. Science College, Dhadgaon Dist. Nandurbar (M.S.) India.

E-mail: sunilshinde1684@gmail.com

Abstract

Pesticides can be defined as chemical substances which are used to kill, control or repel pests. Chlorinated hydrocarbons are fat-soluble and are trooped into the body. Man is at the top of the food chain/food Web and consumes plants as well as animals and carries small amounts of pesticides and ultimately increases to the danger level. This is called bio-magnification which causes the severe physiological disorder. Toxic effects can be sensed immediately after exposure to a toxicant or when followed by a lag. These effects are determined by the toxicological characteristics of the substance and the ability of the organisms to metabolize it. Histopathology is the study of the structure of diseased or injured cells or a study of pathological change in the microanatomy of tissues is known as histopathology. Fish constitutes a valuable commodity from the standpoint of human consumption. Aquatic pollution undoubtedly has direct effects on fish health, reproduction, and survival. Pesticides are regarded as serious pollutants of the aquatic environment because of their environmental persistence and tendency to be concentrated in aquatic organisms. A change in biochemical constituents in fish gives an indication, helping to understand the type of pollutants and their mode of action. Despite the facts, like other living organisms, fish also has its detoxification mechanism to

PRINCIPAL

E- ISSN 2582-5429

Akshara Multidisciplinary Research Journal

Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

January 2022 Special Issue 04 Volume III

SJIF Impact- 5.54

Akshara Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

विश्व हिंदी भाषा के उन्नयन में महाराष्ट्र का योगदान

कार्यकारी संपादक

डॉ. कांबळे आशा दत्तात्रय

हिंदी विभाग प्रमुख

कै.शं.दे.पाटील उर्फ बाबुराव दादा कला, वाणिज्य तथा
कै. भाऊसाहेब म.दि.सिसोदे विज्ञान महाविद्यालय, शिंदखेडा

अतिथि संपादक

डॉ. तुषार पाटील

(प्र. प्राचार्य)

कै.शं.दे.पाटील उर्फ बाबुराव दादा कला, वाणिज्य तथा
कै. भाऊसाहेब म.दि.सिसोदे विज्ञान महाविद्यालय, शिंदखेडा

सह-संपादक

डॉ. दिपक विश्वासराव पाटील

कै.शं.दे.पाटील उर्फ बाबुराव दादा कला, वाणिज्य तथा
कै. भाऊसाहेब म.दि.सिसोदे विज्ञान महाविद्यालय, शिंदखेडा

सह-संपादक

डॉ. राहूल सुरेश भदाणे

Akshara Publication

Plot No 143 Professors colony,

Near Biyani School, Jamner Road, Bhusawal Dist Jalgaon Maharashtra-431201

PRINCIPAL

A.S.P.Mandal's

Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm. &

Shri. V.K. Kulkarni Science College

Jalgaon Dist Jalgaon Maharashtra-431201

Editorial Board**-: Chief & Executive Editor:-****Dr. Girish Shalik Koli**

Dongar Kathora

Tal.Yawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India Pin Code: 425301

Mobile No: 09421682612

Website:www.aimrj.com Email:aimrj18@gmail.com**-:Co-Editors :-**

- ❖ **Dr. Sirojiddin Nurmatov**, Associate Professor, Tashkent Institute Of Oriental Studies, Tashkent City, Republic Of Uzbekistan
- ❖ **Dr.Vivek Mani Tripathi**, *Assistant Professor*, Faculty of Afro – Asian Languages and Cultures, Guangdong University of Foreign Studies, Guangzhou, Guangdong, China
- ❖ **Dr.Maxim Demchenko** Associate Professor Moscow State Linguistic University, Institute Of International Relationships, Moscow,Russia
- ❖ **Dr.Chantharangsri Phrakhrusangkhakorn Yanakorn**, Assistance Professor Songkhla,Thailand
- ❖ **Dr.Mohammed Abdraboo Ahmed Hasan**, Assistance Professor (English) The Republic of Yemen University of Abyan General manager of Educational affairs in University of Abyan ,Yemen.
- ❖ **Dr. Vijay Eknath Sonje**, *Assistant Professor* (Hindi) D. N. College, Faizpur [M. S.]
- ❖ **Mr. Nilesh Samadhan Guruchal**, *Assistant Professor* (English)Smt. P. K. Kotecha Mahila Mahavidyalaya, Bhusawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India.
- ❖ **Dr. Shaikh Aafaq Anjum**, *Assistant Professor* (Urdu) Nutan Maratha College, Jalgaon. [M. S.] India.
- ❖ **Mr. Dipak Santosh Pawar**, *Assistant Professor* (Marathi)Dr. A.G.D. Bendale Mahila Mahavidyalaya, Jalgaon [M. S.] India.

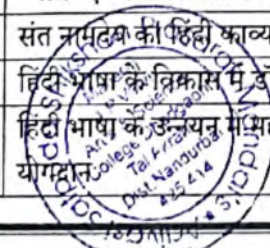
AMRJ Disclaimer:

For the purity and authenticity of any statement or view expressed in any article. The concerned writers (of that article) will be held responsible. At any cost member of Akshara's editorial Board will not be responsible for any consequences arising from the exercise of Information contained in it.

PRINCIPAL**A.S.S.P. Mandal**Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm. &
Shri.V.K.Kulkarni Science College,
Chaddaon Tal Akrani Dist Nandurbar

Index

Sr.No	Title of the Paper	Author's Name	Pg.No
1	हिंदी के उन्नयन में महाराष्ट्र का योगदान	प्रो. गजानन चव्हाण	06
2	राष्ट्रभाषा प्रचार समिति	डॉ. हेमचन्द्र वैद्य	14
3	हिंदी भाषा के विकास में महाराष्ट्र का संस्थात्मक योगदान	प्रो.रणजीत जाधव	18
4	हिंदी के प्रचार-प्रसार में डॉ. अंबादास देशमुख जी का योगदान	डॉ. आशा दत्तात्रय कांबले	24
5	हिंदी भाषा के उन्नयन में महाराष्ट्र के संतों, क्रांतिकारियों, समाज सुधारकों, कलाकारों एवं साहित्यकारों का योगदान	प्रा. डॉ. गौतम कुवर	27
6	हिंदी भाषा के उन्नयन में खानदेश का योगदान (डॉ. मधुकर खराटे एवं डॉ. शिवाजी देवरे के विशेष संदर्भ में)	डॉ. अशफ़ाक़ इब्राहिम सिकलगर	30
7	मालती जोशी का हिंदी साहित्य में योगदान	डॉ. सुनीता नारायणराव कावळे	34
8	हिंदी भाषा के विकास में अहिंदीभाषी कवियों का योगदान	डॉ. आर. के. जाधव	37
9	विश्वभाषा हिंदी के उन्नयन में महाराष्ट्र का योगदान	डॉ.सूर्यकांत शिंदे	41
10	हिंदी भाषा के विकास में श्री. शि. वि. प्र. संस्था का साहित्य एवं वाणिज्य महाविद्यालय, धुले का योगदान	प्रा. डॉ. अभयकुमार रमेश खैरनार	44
11	हिन्दी भाषा के उन्नयन में महाराष्ट्र का योगदान	प्रा. डॉ. वनिता त्र्यंबक पवार - निकम	49
12	विश्वभाषा हिंदी के उन्नयन में राजभाषा समितियों का योगदान	प्रा. डॉ. सुषमा कोंडे	52
13	हिंदी भाषा के उन्नयन में कवि दामोदर मोरे का योगदान	डॉ. संजय रणखांबे	55
14	कवि मनोज सोनकर का हिंदी साहित्य में योगदान	डॉ. मनोहर हिलाल पाटील	60
15	हिंदी भाषा के उन्नयन में महाराष्ट्र के बाबूराव विष्णु पराडकर की पत्रकारिता का योगदान	डॉ. संतोष रायबोले	64
16	मराठी संतों का साहित्य और भक्ति आंदोलन	प्रा. रामहरि काकडे	67
17	डॉ. सतीश यादवजी का रचनाकार्य	प्रा. नयन भादुले-राजमाने	71
18	हिंदी भाषा के उन्नयन में महाराष्ट्र के साहित्यकार संत विनोबा भावे का योगदान	प्रा. डॉ. राजेंद्र काशिनाथ बाविस्कर	75
19	हिन्दी भाषा के उन्नयन में संत नामदेव का योगदान	डॉ. भारती वळवी (वाघ)	79
20	हिंदी भाषा के उन्नयन में महाराष्ट्र राज्य हिंदी साहित्य अकादमी का योगदान	प्रो. कॅप्टन शिंदे अनिता मधुकर	82
21	व्यक्ति एवं रचनाधर्मिता : डॉ. सूर्यनारायण रणसुभे	डॉ.बालाजी गायकवाड	84
22	संत नामदेव की हिंदी काव्य में योगदान	डॉ. निंबा लोटन वाल्हे	88
23	हिंदी भाषा के विकास में डॉ. अभयकुमार का योगदान	डॉ. विनोद विश्वासराव पाटील	90
24	हिंदी भाषा के उन्नयन में महाराष्ट्र के विविध संस्थाओं का योगदान	डॉ. मारोती यमुलवाड	94

A.S.S.P.Mandal
 Maharaj J.P.Vaid Arts, Comm. &
 Shri.V.K.Kulkarni Science College,
 Chaddaon Tal Akrani Dist Nandurbar

Sr.No	Title of the Paper	Author's Name	Pg.No
25	हिंदी के विकास में महाराष्ट्र का योगदान	डॉ. रेविता बलभीम कावळे	98
26	विश्वभाषा हिंदी के उन्नयन में महाराष्ट्र की भूमिका: एक अनुशीलन	डॉ. नानासाहेब शं. गायकवाड "संगीत"	101
27	हिंदी की स्थापित कथाकार मालती जोशी	प्रा. दत्तात्रय सोमा धिवरे	103
28	महाराष्ट्र के संतों की हिंदी को देन	प्रा. डॉ. अनंत भालचंद्र पाटील	106
29	हिंदी भाषा के उन्नयन में अहिंदी भाषी उपन्यासकारों का योगदान	प्रा. राजेंद्र एम्. ब्राह्मणे	109
30	फिल्म दिग्दर्शक, निर्माता एवं लेखक आशुतोष गोवारिकर का हिंदी विकास में योगदान	डॉ. राहुल सुरेश भदाणे	113
31	हिंदी भाषा के उन्नयन में डॉ. मधु खराटे जी का योगदान	डॉ. दिपक विश्वासराव पाटील	116
32	हिन्दी साहित्य के महान व्यंग्यकार डॉ. शंकर पुणतांबेकर	प्रा. अंजीर नथ्यू भील	120
33	संत ज्ञानेश्वर एवं संत नामदेव का हिंदी में योगदान	प्रा. डॉ. अभयकुमार रमेश खैरनार प्रा. राजेश एम. खर्डे	123
34	हिंदी भाषा के विकास में अनूदित नाटकों का योगदान	प्रा. अमृता भरत पाटील	126
35	सुरेश नारायण कुसुंबीवाल के काव्य में व्यक्त संवेदना	श्री. नंदलाल चिंधा म्हसदे प्रा. डॉ. मनोहर हिलाल पाटील	130
36	गुणाकार मुले का हिंदी प्रचार प्रसार में योगदान	प्रा. भैयाकुमार मंगळे	134

Principal
PRINCIPAL
 A.S.S.P. Mandal's
 Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm. &
 Shri. V.K. Kulkarni Science College
 Jhadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar

कवि मनोज सोनकर का हिंदी साहित्य में योगदान

डॉ. मनोहर हिलाल पाटील

(हिंदी विभाग प्रमुख)

महाराज ज.पो.वल्लवी कला, वाणिज्य व श्री व्ही.के.कुलकर्णी विज्ञान महाविद्यालय धडगाव

ई.मेल.-: patilmh80@gmail.com मो.-: ९४२२२६२२३४

मनोज सोनकर जी हिंदी साहित्य के एक महत्वपूर्ण साहित्यकार माने जाते हैं। आपने अपने साहित्य के माध्यम से अहिंदी प्रांत में रहते हुए भी हिंदी भाषा के लिए अपना अमूल्य साहित्य एवं काव्य समर्पित किया है। परिस्थितियां परिवेश रचनाकार का निर्माण करती है। रचनाकार समाज में रहते हुए जो कुछ अनुभव करता है और जो उसको संवेदीत होता है उसी को वह शब्दों का लिबास पहनाकर रचनाकार प्रस्तुत करता है।

साठोत्तरी कविता में डॉ मनोज सोनकर ने अपना एक अलग सा व्यक्तित्व निर्माण किया है उनकी कविताओं में आज की सामाजिक, आर्थिक विषमता, राजनीतिक मोहभंग और धार्मिक कट्टरता के परिणाम स्वरूप समाज का ढांचा किस प्रकार बदलता जा रहा है उसको अभिव्यक्ति प्रदान की है। कवि सोनकर जी कि मार्क्सवाद में अटूट आस्था है, लेकिन वह कट्टर मार्क्सवादी नहीं है। शोषण, अन्याय और गरीबी से ग्रसित इस मुल्क के लिए वह मार्क्सवाद को उपयोगी मांगते हैं।

सोनकर जी ने अनेक विधाओं पर लेखनी चलाई है फिर भी वह कवि और ग़ज़ल कार के नाम से विख्यात है। प्रगतिशील कवी होते हुए भी वह किसी खास वैचारिक घेरे में या मतवाद की परिधि में बंधकर नहीं चले। उनकी रचनाओं में आम आदमी के जीवन को अभिव्यक्त करने का प्रयास उन्होंने अपनी रचनाओं के माध्यम से किया है।

कवी सोनकर जी ने अपने काव्य में बाहरी और भीतरी दोनों ही धरातल पर गतिशील हुए हैं। इसका मुख्य कारण है कि उनकी सामाजिक चेतना, परिवेशगत सजगता, चिंतनमय क्षमता, प्रगतिशील संघर्ष, प्रयोग धर्मिता, अंतरिक तरलता, प्रकृति का चित्रांकन, शैलिक कुशलता, छंद सृजनात्मकता और सृजन निरंतरता के कारण मनोज सोनकर जी ने हिंदी साहित्य में अपना विशिष्ट स्थान बना लिया है।

सोनकर जी उस आदमी के कवि हैं जो सामाजिक अव्यवस्था, आर्थिक विषमता और राजनीतिक विकृतियों का शिकार है। ऐसा आदमी जो दीन हीन है जिसकी आंखों में पीड़ा है, वह परिवेश की विडंबना के दर्द झेल रहा है। सोनकर जी ने ऐसे ही व्यक्ति की संवेदनाएं अपने काव्य में अंकित कि हैं। मनोज सोनकर जी बहुत ही संवेदनशील कवी हैं। उनके स्नेह में हमें कृत्रिमता और दिखावा नहीं है। वे कहते हैं

' हम हिमालय से कुछ पत्थर चाहते हैं
खतरनाक जानवरों से निपटने के लिए
जय चाहे हमारी ना हो
लेकिन हिंद हमारा है
इसे नया रूप देंगे सही रूप देंगे
गंगा के दैत्य भाग आएंगे शैतान भगाएं

PRINCIPAL

A.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm., &
Shri V.K.Kulkarni Science College

Dhadaga Tal. Mandla Dist. Mandla

श्री. नंदलाल चिंधा म्हसदे

नंदिरानगर, वलवाडी, देवपूर, धुलियां

प्रा. डॉ. मनोहर हिलाल पाटील

(हिंदी विभाग प्रमुख)

एम.जे.पी.वी.कला, वाणिज्य एवं

श्री.वी.के.कुलकर्णी विज्ञान महाविद्यालय,

धडगांव, जिला- नंदुरबार

मनुष्य जीवन जितना पेचीदा बनता जा रहा है, उतनी कवि के कविता की संवेदना और संरचना दोनों स्तरों पर संकीर्ण होती जा रही है। समकालीन हिंदी कविता जीवन की इन संकीर्णताओं एवं संवेदनाओं को आत्मसात करके अभिव्यजना विभिन्न दिशाओं से होकर विकास पाती रहती है। समकालीन कविता में हमारे सामाजिक जीवन की अनेक स्थितियों की अभिव्यक्ति हुई है। कवियों ने समकालीन जीवन को बारीकी से पकड़कर युग चेतना एवं युग-संदर्भों को अपनाया है। समकालीन जीवन संदर्भों में आज का समग्र जीवन आ जाता है, जिसमें सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक स्थितियों तथा धर्म, शिक्षा, कला और संस्कृति के अनेक भेद विभेद संबंधी स्थितियों का चित्रण होता है। यह कविता मुखतः साधारण आदमी की पहचान की और उस पहचान की तलाश की है। वर्तमान युग के कविताओं में परिवेश में व्याप्त असंगति, शोषण, अन्याय, उत्पीड़न और दमन को देखकर उसमें तीव्र असहमति और अस्वीकार का भाव है।

समकालीन कविता पर एक आरोप अक्सर लगता है कि वह पाठक से दूर चली गयी है। इसका उत्तर देने की कोशिश कई कवियों ने अपने अपने तरीके से की। समकालीन कविता निश्चित रूप से अपने परावर्ती कविता से अलग है, पहले तो वह छंदमुक्त हो गयी- आगे चलकर वह गद्य से ज्यादा नजदीक हो गयी। समकालीन कविता, जिसका जन्म ही दबाव और तनाव से होता है अपने आप छंद से मुक्त होती है। वह स्वयं ही छंद का बंधन तोड़ देती है।

कविता कवि किसके लिये लिख रहा है उसकी कविता अगर स्वांतःसुखाय है तो बिंब, प्रतीक, छंद तथा कविता की क्लिष्टता का कोई सवाल सवाल नहीं है किन्तु अगर कविता पाठक, श्रोताओं से संबंध है तो उनकी ग्रहणशीलता की ओर कवि ने ध्यान रखना आवश्यक है। कविता में बिंब प्रतीक होने चाहिए लेकिन पाठकों की ग्रहणशीलता को ध्यान में रखकर। अगर उनके समझके बाहर कविता हो तो पूरी कविता बेकार है। समकालीन कवियों में कुछ नये कवि उभरकर आये हैं जो ऐसी कविताएँ लिख रहे हैं जो गद्य से ज्यादा नजदीक है। उसकी कविता की भाषा शब्दों की क्लिष्टता से दूर आम आदमी की बोलचाल की है। इसलिए पाठकों उसे अच्छी तरह समझ पा रहे हैं। महाराष्ट्र में स्थित खानदेश के सुरेश नारायण कुसुंबीवाल एक ऐसे ही कवि हैं जो आम बोलचाल की भाषा में अपनी कविता को प्रस्तुत करते हैं।

सुरेश नारायण कुसुंबीवाल का जन्म 10 अक्टूबर 1954 में शेंदूर्णी, तहसील- जामनेर, जिला- जलगांव, प्रांत-महाराष्ट्र में हुआ। वे छह बहनें और दो भाई हैं। उनके माता और पिता के संदर्भ में वे लिखते हैं कि, "मेरे पिताजी व्यवसाय से हलवाई थे और पढ़, तहसील- जामनेर, जिला-जलगांव में वे रहते थे। वही बस स्थानक पर हमारा हॉटल आज भी है। मेरी माँ अनपढ़ थी। आज माँ और पिताजी का स्वर्गवास हो चुका है।" सुरेश नारायण कुसुंबीवाल जी की प्राथमिक से लेकर महाविद्यालयीन शिक्षा जलगांव में हुई। सन 1982 में उनका विवाह सौ. सरोज जी हुआ। जनवरी 2020 में उनकी पत्नी का देहांत हो गया। कुसुंबीवाल जी को तीन लड़कियाँ और 1 लड़का है। वर्तमान में सभी का विवाह संपन्न हो गया है। सुरेश कुसुंबीवाल जी ने सन 1981 से लेकर 2012 तक कई शैक्षणिक संस्थाओं के ज्युनिअर महाविद्यालय में अंग्रेजी विषय में अध्यापन का कार्य किया। मराठी भाषी होने के बावजूद उन्होंने अंग्रेजी में अध्यापन कार्य किया और लेखन कार्य उन्होंने हिन्दी भाषा में किया यह उनके व्यक्तित्व की सबसे बड़ी विशेषता कही जा सकती है। "एक मराठी भाषी कवि का सामाजिक रागात्मकता के साथ हिन्दी कविता के क्षेत्र में आना सुखद आश्चर्य कहा जा सकता है।"

कवि सुरेश नारायण कुसुंबीवाल जी के 'खोल दो खिड़कियाँ', 'बीच बाजार सच', 'उतना ही नहीं है सूँघ, जहाँ रकता है उजाला', 'कुछ भी नहीं होता अचानक' कविता संग्रह प्रकाशित हुए हैं। "कवि को खेत से लौटती और हमें हमलुभ्य बनना पसंद है"

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal

Maharaj J.P.Vastri Arts, Comm. & Shri V.K Kulkarni Science College Dhadaaon Tal Akrani Dist Nandurba

VOLUME 8 ISSUE 2 2022

ISSN 2454-3055

**INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ZOOLOGICAL
INVESTIGATIONS**

*Forum for Biological and
Environmental Sciences*

Published by Saran Publications, India

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm., &
Shri V.K.Kulkarni Science College
Dhaddaon Tal Akrani Dist Nandurbar

Zooplankton Diversity and Seasonal Variation in Population Density of Harsool Dam in India

Munde A.S.¹, More P.R.² and Shinde S.E.^{3*}

¹Department of Zoology, Sambhajirao Kendre Mahavidyalaya, Jalkot, Latur (M.S.), India

²Department of Zoology, Kai Rasika Mahavidyalaya, Deoni, Latur (M.S.), India

³Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce and Shri. V. K. K. Science College, Dhadgaon, Nandurbar (M.S.), India

*Corresponding Author

Received: 25th June, 2022; Accepted: 5th August, 2022; Published online: 15th August, 2022

<https://doi.org/10.33745/ijzi.2022.v08i02.034>

Abstract: Zooplankton occupies a central place between autotrophic and heterotrophic and constitutes an important link in the food chain of a freshwater ecosystem. The presence and frequency of zooplankton are always influenced by physical-chemical factors and nutrient content in the water. In the present study, diversity, seasonal fluctuations and correlation coefficients of zooplankton were determined from July 2008 to June 2009 at Harsool Dam in Aurangabad (M.S.), India. A total of 25 species of zooplankton were recorded belonging to order Cladocera (8 species), Copepoda (5 species), Rotifera (10 species), and Ostracoda (2 species). In this study 10,860 zooplankton (organisms/liter) with a maximum percentage of 31.67% Cladocera, 33.88% Copepoda, 29.65% Rotifera and 4.78% Ostracoda were observed in the Harsool Dam during the study period. Summer showed a longer food chain than other seasons. According to the Shannon Index, the values showed that the waters of the Harsool Dam were contaminated. Homogeneity indices indicated that all species are equally common in a sample.

Keywords: Zooplankton, Biodiversity indices, Seasonal variation, Significance, Harsool dam

Citation: Munde A.S., More P.R. and Shinde S.E.: Zooplankton diversity and seasonal variation in population density of Harsool dam in India. Intern. J. Zool. Invest. 8(2): 272-278, 2022.

<https://doi.org/10.33745/ijzi.2022.v08i02.034>

This is an Open Access Article licensed under a Creative Commons License: Attribution 4.0 International (CC-BY). It allows unrestricted use of articles in any medium, reproduction and distribution by providing adequate credit to the author (s) and the source of publication.

Introduction

Zooplankton is a small animal found in all aquatic ecosystems, especially in the nautical and coastal areas of the ocean, ponds, lakes, and rivers. They are classified by size and stage of development. Size categories include picoplankton with dimensions less than 2 microns, nanoplankton with dimensions between 2 and 20 microns,

microplankton with dimensions between 20 and 200 microns, macroplankton with dimensions between 20 and 200 mm and mega-plankton with a size of more than 200 mm (Lynn, 2007). The zooplankton community comprises primary consumers (who eat phytoplankton) and secondary consumers (who feed on another

272
PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valmi Arts, Comm., &
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Dhadgaon Tal Akrani Dist Nandurbar

VOLUME 8 ISSUE 2 2022

ISSN 2454-3055

**INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ZOOLOGICAL
INVESTIGATIONS**

*Forum for Biological and
Environmental Sciences*

Published by Saran Publications, India

Amey

PROFESSOR
A. S. S. P. Mandal
Maharaj J.P. Vaidya Arts, Comm., &
Shri. V.K. Kulkarni Science College
Thadaon Tal Akrani Dist Nandurba

Biodiversity Indices Pattern of Butterfly in Nashik District (M.S.) India

Telange Y.B.¹, Borade M.B.¹ and Shinde S.E.^{2*}

¹Department of Zoology, Maratha Vidya Prasarak Samaj's K.G.D.M. Arts, Commerce and Science College, Niphad Dist. Nashik (M.S.) India

²Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri.V. K. K. Science College, Dhadgaon Dist. Nandurbar (M.S.), India

*Corresponding Author

Received: 5th July, 2022; Accepted: 10th August, 2022; Published online: 21st August, 2022

<https://doi.org/10.33745/ijzi.2022.v08i02.040>

Abstract: Due to their high sensitivity to pollution, butterflies have been considered as bio-indicators to gauge the degree of pollution. In addition to being an essential link in the food chain, they play a crucial role in the pollination of many blooming plants. Many different butterfly species are attracted to various plant species and environments in the Nashik area. The goal of the current study was to count the diversity and abundance of butterflies. The study was conducted in Nashik from January 2021 to December 2021. A review of literature throws light on the importance of butterfly diversity. We have therefore surveyed to know butterfly diversity in Nashik locality by using quantitative techniques. The data was analyzed to understand α and β diversity. K.G.D.M. College campus, Trimbakeshwar, Nandur Madhyameshwar, Vani, and Lasalgaon are the five sites selected for butterfly study. The aims and objective of the study diversity of butterflies are to understand the taxonomic status of butterflies from the study area to see if there was variation in the butterfly community across various sites and to study seasonal distribution, abundance patterns in the butterfly community and diversity indices patterns.

Keywords: Biodiversity indices, Abundance, Bio-indicator, Endemic species, Landscape, Pollinators, Butterfly

Citation: Telange Y.B., Borade M.B. and Shinde S.E.: Biodiversity indices pattern of butterfly in Nashik district (M.S.) India. Intern. J. Zool. Invest. 8(2): 313-320, 2022.

<https://doi.org/10.33745/ijzi.2022.v08i02.040>

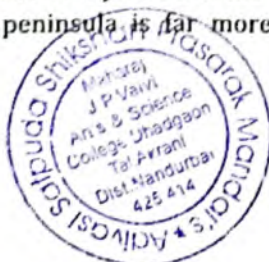
This is an Open Access Article licensed under a Creative Commons License: Attribution 4.0 International (CC-BY). It allows unrestricted use of articles in any medium, reproduction and distribution by providing adequate credit to the author (s) and the source of publication.

Introduction

To preserve biodiversity and the ecosystem, it is necessary to safeguard butterflies, one of the most unique and fascinating insect groups. Due to the presence of a variety of habitats, a wide range of altitudinal gradients, and associated microclimatic regimes, the butterfly fauna of the southern half of the Indian peninsula is far more abundant and

diversified than that of other regions of the peninsula. India has a tropical temperature, a variety of physical features, and habitation patterns that are ideal for supporting a wide range of butterfly fauna (Venkataramani, 1986).

The scaly-winged insects belong to the Order Lepidoptera, which includes butterflies and moths.

PRINCIPAL

313

A. S. S. P. Mandal's

Maharaj J.P. Vaidi Arts, Comm., &
Shri. V.K. Kulkarni Science College
Dhadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar

JOURNAL OF EMERGING TECHNOLOGIES AND INNOVATIVE RESEARCH (JETIR)

An International Scholarly Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

Hydrology and Correlation status in water parameters of Hinglajwadi Lake At Hinglajwadi Dist. Osmanabad, [M.S.] India.

K.S. RAUT*, AND S.E.SHINDE**.,

*Department of Zoology and Fishery Science, Rajarshi Shahu Mahavidyalaya Latur, (M.S.) India.

**Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri. V. K. K. Science College, Dhadgaon Dist. Nandurbar (M.S.) India.

Corresponding author: Dr. S. E. Shinde, Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri. V. K. K. Science College, Dhadgaon Dist. Nandurbar (M.S.) India. E-mail: sunilshinde1684@gmail.com

Abstract:

Freshwater is one of the most precious and essential prerequisites for maintaining life on earth. First of all, all living things on earth need enough freshwater, directly or indirectly, to stay healthy and functional. Being the most precious gift of natural water is always pure at the source. The pollution of the aquatic environment gradually and negatively influences this purity. Nature protects the environment with all means and mechanisms. The present study concerns the assessment of the water quality of Lake Hinglajwadi in the Hinglajwadi District. Osmanabad [M.S.] India. The physicochemical properties were examined and analyzed from January 2018 to December 2018. The results showed that the state of this lake showed fluctuations in the physicochemical parameters during various seasons. The correlation coefficient shows a highly significant positive and negative relationship ($p < 0.01$) and also a significant positive and negative relationship ($p < 0.05$) of Lake Hinglajwadi in the Hinglajwadi district. Osmanabad [M.S.] India. Correlation coefficients are used to measure the strength of the association between parameters. The results showed that the conditions of these parameters are correlated with the different seasons.

Keywords: Hydrology, Correlation, water parameters, seasonal variations, and Hinglajwadi Lake

INTRODUCTION

Hydrobiology is the science of aquatic life. Modern hydrobiology can be seen as a sub-discipline of ecology, but the field of hydrobiology includes taxonomy, morphology, physiology, etc. They are related to an aquatic organism closely related to limnology and are divided into the following areas: lotic system ecology

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

DIVERSITY OF COWPEA FROM AKRANI TAHSIL, DIST:NANDURBAR,MAHARASHTRA,INDIA

H M Patil

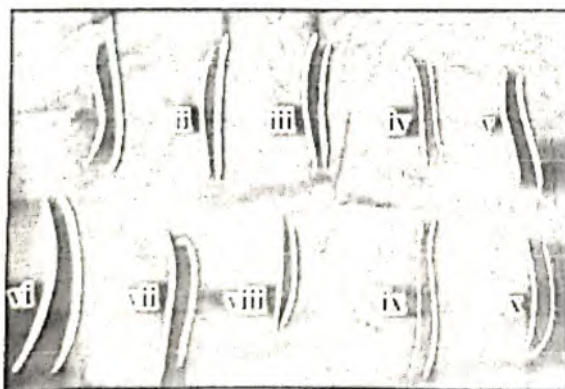
Department Of Botany, M.J.P.V.Arts, Commerce&Shri.V.K.Kulkarni Science College Dhadgaon DistNandurbar M.S. India

ABSTRACT

The tribals of Nandurbar district have their own Traditional landraces of Cowpea. Cowpea landraces are discussed here with their morphological characteristics along with their ethnobotany.

Keywords: Tribals, Cowpea, ethnobotany , Akrani, Nandurbar, etc.

Figure -01 showing no of land races of cowpea collected from Akrani tehsil, Nandurbar district

Handwritten signature

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharej J.P.Valvi Arts, Comm., & Shri.V.K.Kulkarni Science College Dhadgaon Tal Akrani Dist Nandurbar

अभिसरण

ISSN-2229-4856

बल्लूनाथ मराठी साहित्य

चर्चा आणि मीमांसा

संपादक:

प्राध्यापक डॉ. वसन्तसाजण

आयुक्त संपादक

डॉ. राधाश्री मोहिते

सहसंपादक

डॉ. मनोहर मिस्साट

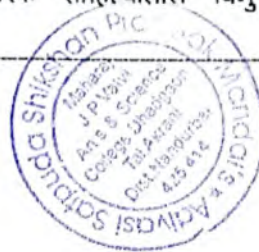
नव्वदात्तर मराठी साहित्य : चर्चा आणि मीमांसा

अभिसरण - विशेषांक मे २०२२

PRINTED BY
S. S. P. Narayana
V. V. Narayana, Comptroller,
K. J. Somaiya Institute of Science & Technology

२०	'आले ढग... गेले ढग' मधील सामाजिक प्रश्न	डॉ. एम.ए.कव्हळे	१०१
२१	कृषिव्यवस्थेतील वर्तमान वास्तव : 'या परावलंबी दिवसात'	डॉ. शंकर हणमंतराव कल्याणे	१०४
२२	साहित्यकृती आणि चित्रपट निर्मिती	प्रा.डॉ.धोंडगे एम.वी. कांदे केशव अंगदराव	१०९
२३	चरित्र -आत्मचरित्र : स्वरूप व संकल्पना	डॉ. सुनीता अंबादास बोराडे	११२
२४	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कवितेला दिशा देणारी कविता: पिढीपेस्तरण्यादेमात	प्रा.बाळू मोहन तिखे	११६
२५	"लक्ष्मीकांत देशमुख यांच्या साहित्यातून चित्रीत झालेले राजकीय वास्तव"	प्रा. संदीप परदेशी	१२०
२६	लोककला तमाशाचे बदलते स्वरूप	तुकाराम हरिश्चंद्र देवकर प्रो. एम. बी. धोंडगे	१२४
२७	ग्रामीण साहित्याच्या प्रेरणा	प्रा. लक्ष्मण गित्ते	१२७
२८	स्त्रीवादी साहित्यातून स्त्रीत्वाचे दर्शन	केलास मच्छिंद्रनाथ होके प्रा.डॉ. बाळासाहेब जाधव	१३१
२९	जागतिकीकरण आणि नव्वदोत्तरी दलित कथा	प्रा.डॉ. संजय राजधर महाले	१३६
३०	'नव्वदोत्तर मराठी ग्रामीण कादंबरी' (विशेष संदर्भ : 'साखरफेरा')	प्रा. महारूद्र सूर्यभान जगताप	१४२
३१	दलित जाणिवा शब्दांकित करणारी निर्स्पर्गीकृत कविता : मोहाडी	प्रा.डॉ.प्रल्हाद दत्तराव भोपे	१४६
३२	प्रा. चामन निंबाळकर : मूल्याधिष्ठित जाणिवा आविष्कृत करणारा मोठा कथालेखक	प्रोफेसर डॉ. मनोहर सिरसाट	१५२
३३	मानवी प्राक्तन शब्दबद्ध करणारी कविता- काळी माती निळे आभाळ	डॉ. गणेश मोहिते	१५५
३४	मार्ग कादंबरीतील पर्यावरणवादी विचार	प्रा.सौ. विलिना इनामदार	१६०
३५	"1990 नंतरच्या कथेचा अभ्यास"	प्रा. डॉ. शंकर शिवाजी मुंडे	१६९
३६	मोतीराज राठोड यांच्या वैचारिक साहित्यातील विमुक्तांचे जीवनमूल्ये	डॉ. आकाश ब. पवार	१७४

जागतिकीकरण आणि नव्वदोत्तरी दलित कथा

प्रा.डॉ. संजय राजधर महाले

मराठी विभाग प्रमुख,

महाराज ज.पो.वळवी कला, वाणिज्य व श्री.वि.कृ. कुलकर्णी विज्ञान महाविद्यालय

धडगाव, ता. अक्राणी, जि. नंदुरवार

प्रस्तावना -

आजचा काळ हा जागतिकीकरणाचा आहे. आपले जीवन, आपले भावविश्व आणि आपला समाज जागतिकीकरणाच्या संज्ञेत बद्ध झालेला आहे. आपले जगणे आता चार भिंती आडचे राहिले नाही. रूढार्थाने ते चार भिंतीतले असूनही त्याचा परिघ मात्र विस्तारला आहे. जग सर्वार्थाने जवळ आलेले आहे. माहितीचा, भौतिक सुखसमृद्धीचा, सुविधांचा ओघ आपल्या जगण्यात येऊन मिळालेला आहे. सद्यःस्थितीत मध्यमवर्गीय आणि उच्चभू यांच्यातली सीमारेषा बऱ्यापैकी पुसट झाली आहे. भारताने 1991 ला गॅट करारावर सही केली आणि जागतिकीकरण ही संज्ञा समाविष्ट केली. जागतिकीकरणाने नव्या बसाहत्वादाचा जन्म झाला. याचा परिणाम आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, कृषी या सर्वच घटकांवर मोठ्या प्रमाणात झाला.

खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरणामुळे समाजाच्या सर्वच क्षेत्रात बदल झाला. विज्ञान तंत्रज्ञानात प्रगती झाली. जागतिकीकरण ही एक आर्थिक प्रक्रिया आहे. 1990 नंतरचे युग म्हणजे आर्थिक व सामाजिक क्रांतीचे युग म्हटले पाहिजे. कारण या दशकात खुल्या आर्थिक धोरणांचा स्वीकार झाला आणि एक नव आर्थिक क्रांतीचा प्रारंभ झाला. या जागतिकीकरणाचा जनतेवर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम झाला. त्यातच बाङ्गय एका वेगळ्या वळणावर येवून पुढच्या दिशा शोधत आहे. समाजाच्या नैतिकतेच्या संकल्पना बदलल्या. आजच्या जगातील वास्तववादी कोंडी फोडण्याचा आणि ते साहित्यातून मांडण्याचा प्रयत्न 1990 नंतरच्या दलित कथाकारांनी केला आहे.

विवेचन -

1990 नंतरची दलित कथा दलितांना जागतिकीकरणानंतर आलेल्या काही बऱ्या-वाईट अनुभवांची माक्ष देते. 1990 नंतर कथा लेखन करणारे कथाकार हे जाती संस्थेचे बळी होते. म्हणून त्यांनीही या समाज व्यवस्थेची चीड आपल्या साहित्यातून प्रकट केली. माणूसपण नाकारलेल्या समाजाचे चित्र त्यांच्या या लेखनातून प्रकट होतांना दिसते. जागतिकीकरणामुळे निर्माण झालेले बहुपदी प्रश्न कथेच्या माध्यमातून कथाकारांनी मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. जागतिकीकरणाचे बरे-वाईट परिणाम दलित समाजावर कशाप्रकारे झाला, याचे चित्रण या कथा साहित्यात येतांना दिसते. 1990 नंतरच्या कथाकारांनी या नव्या रूपाने दलित जीवनाचे तत्त्वज्ञान मांडले. त्यामध्ये सुरेश जाधव - खोपा, उत्तम कांबळे - कावळे आणि माणसं, रंग माणसांचे, कथा माणसांच्या, परत्या प्रकाश मोगले - कासव, अनंत राऊत - तळभारत, विलास सिंदगीकर, भूकवळी, गारपीट, उत्तरंड सतीश सुरवसे - झुंज, कुमार अनिल - पेशवाईत मेलेला पांढरा उंदीर, धर्मराज

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Ms. P. V. Kulkarni Science College,
Dhadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar

नव्वदोत्तर मराठी साहित्य : चर्चा आणि भीमांसा

अभिसरण । 137

PRINCIPAL

तिफण

वर्ष : १३ वे । अंक १ला । एप्रिल-मे-जून - २०२२

PRINCIPAL

कुळवाडीभूषण

छत्रपती शिवाजी महाराज

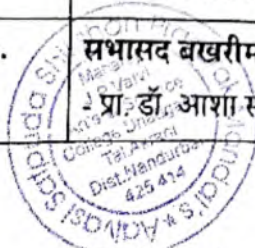
विशेषांक

Maharaja's Memorial Commission
Shri V.K. Kulkarni Science College
Chaddgaon Tal. Akranji Dist. Nandgaon

१६.	लोकशाही मूल्यांचे उपासक - छत्रपती शिवाजी महाराज - डॉ. बाबासाहेब त्रिंबक मोताळे	५९ - ६३
१७.	छत्रपती शिवाजी महाराज यांचे 'आरमार'विषयक धोरण - आज्ञापत्रकृत - प्रा. राधाकिसन पांडुरंग मुठे	६४ - ६६
१८.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा मानवतावादी दृष्टिकोन - अजित जयराम जाधव	६७ - ६८
१९.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा स्वराज्यविषयक दृष्टिकोन - प्रा. जगदीश रामभाऊजी वाटमोडे	६९ - ७२
२०.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे राजकीय कर्तृत्व - डॉ. सीता ल. केंद्रे	७३ - ७५
२१.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आरमार - प्रा. महेश शिवाजीराव जाधव	७६ - ७८
२२.	शिवरायांचे कृषी धोरण आणि महसूल व्यवस्था - एक अभ्यास - डॉ. रावसाहेब भीमराव नेरकर	७९ - ८०
२३.	छत्रपती शिवाजी महाराजांची युद्धनीती - प्रा. धर्मदास वी. घोडेस्वार	८१ - ८४
२४.	छत्रपती शिवाजी महाराजांची प्रशासनविषयक भूमिका - प्रा. विजय शामराव कांडलकर	८५ - ८८
२५.	छत्रपती शिवाजी महाराज : साहित्यातील प्रतिमा आणि इतिहास - प्रशांतकुमार प्रल्हाद डोंगरदिवे	८९ - ९९
२६.	शिवाजी महाराजांच्या आरमार उभारणीत बसकरूच्या स्वारीचे महत्त्व - प्रा. डॉ. भानुसे कारभारी लक्ष्मण	९२ - ९५
२७.	शिवपूर्वकालीन व शिवकालीन ग्रामीण जीवन - प्रा. देवीदास भटू भामरे	९६ - ९९
२८.	छत्रपती शिवाजी महाराज : कर्तृत्व - प्रा. डॉ. संजय राजधर महाले	१०० - १०४
२९.	शिवशाहीवरील वसंत कानेटकरांचे ऐतिहासिक नाट्यपंचक - प्रा. डॉ. प्रफुल्ल टी. बन्सोड	१०५ - ११०
३०.	शिवकालीन निवडक बखरी - डॉ. रमेश बलभीम जाधव	१११ - ११३
३१.	सभासद बखरीमधील अफजलखान वध प्रा. डॉ. आशा सोपान गिरी	११४ - ११६

छत्रपती शिवाजी महाराज : कर्तृत्व

- प्रा. डॉ. संजय राजधर महाले

प्रमुख, मराठी विभाग, महाराज जनार्दन पोहण्या वळवी कला, वाणिज्य व श्री विष्णू कृष्ण कुलकर्णी विज्ञान महाविद्यालय, धडगाव, ता. अक्राणी, जि. नंदुरवार

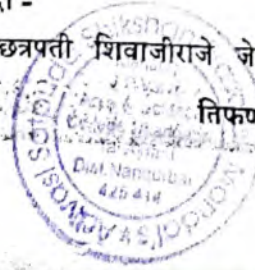
पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर शहरात वसलेल्या शिवनेरी या डोंगरी किल्ल्यावर १९ फेब्रुवारी १६३० मध्ये छत्रपती शिवाजी महाराजांचा जन्म झाला. इतिहासाच्या अभ्यासकांमध्ये छत्रपती शिवाजी महाराजांची नेमकी जन्मतारीख हा एकेकाळी मतभेदाचा मुद्दा होता, तो वाद नंतर मिटला. महाराष्ट्र शासनाने वद्य तृतीया शके १५५१ (शुक्रवार १९ फेब्रुवारी १६३०) शिवरायांची ही जन्मतारीख २००१ साली स्वीकारली. इतर संभाव्य तारखांमध्ये ६ एप्रिल १६२७ (वैशाख शुद्ध तृतीया) ही एक जन्मतारीख मानली जात होती. एका आख्यायिकेनुसार शिवनेरी गडावरील शिवाई देवीला जिजाबाईंनी आपल्याला बलवान पुत्र व्हावा अशी प्रार्थना केली होती. म्हणून या मुलाचे नाव 'शिवाजी' ठेवले गेले. शिवाजी महाराजांच्या जन्माच्या वेळी दख्खनमधील राजसत्ता विजापूर, अहमदनगर आणि गोवळकोंडा या तीन मुसलमानी सल्तनतींमध्ये विभागलेली होती. शहाजीराजांनी आपली निष्ठा वेळोवेळी अहमदनगरची निजामशाही, विजापूरची आदिलशाही आणि मुघल यांच्या दरम्यान बदलली; पण त्यांनी पुणे ही नेहमीच आपली जहागिरी ठेवली आणि स्वतःची एक लहानशी फौज पदरी बाळगली. छत्रपती शिवाजी महाराजांचे कर्तृत्व -

इ.स. १६४७ मध्ये सतरा वर्षांच्या शिवाजीराजांनी आदिलशहाच्या ताब्यातला तोरणागड जिंकला आणि स्वराज्याची मुहूर्तमेढ रोवली. तोरणागड हे स्वराज्याचे तोरण ठरले. त्याच साली शिवाजीराजांनी कोंढाणा (सिंहगड) आणि पुरंदर हे किल्ले आदिलशहाकडून जिंकून पुणे प्रांतावर पूर्ण नियंत्रण मिळवले. याशिवाय तोरणागडाच्या समोरील मुरुंबदेवाचा डोंगर जिंकून त्याची डागडुजी केली व त्याचे नाव त्यांनी रायगड असे ठेवले.

राजमुद्रा -

छत्रपती शिवाजीराजे जेव्हा पुण्याचा कारभार पाहू

तिफण : कुळवाडीभूषण छत्रपती शिवाजी महाराज विशेषांक

लागले तेव्हा त्यांनी स्वतःची स्वतंत्र राजमुद्रा तयार केली. ही राजमुद्रा संस्कृत भाषेत होती ती खालीलप्रमाणे -

“प्रतिपच्चंद्र लेखेव वर्धिष्णुविश्ववर्दिता शाहमुने शिवस्यैषा मुद्रा भद्राय राजते.”

ज्याप्रमाणे प्रतिपदेचा चंद्र वाढत जातो आणि साऱ्या विश्वात वंदनीय होतो तशीच शहाजींचा पुत्र शिवाजींचा ही मुद्रा व तिचा लौकिक वाढत जाईल.

शहाजीराजांना अटक -

शिवाजीराजांच्या यशस्वी स्वाऱ्या पाहून शिवाजीराजांना आळा घालण्याची एक युक्ती म्हणून आदिलशहाने शहाजीराजांना अटक केली. शिवाय सुमां ५००० फौज घेऊन फत्तेहखान नावाच्या सरदाराला शिवाजीराजांवर हल्ला करण्यास पाठवले. शिवाजीराजांना पुरंदरावर फत्तेहखानाचा पराभव केला. बाजो पालसक सैन्यासकट पळत्या फत्तेहखानाच्या पाठलागावर सासवडपर्व गेले. सासवडजवळ झालेल्या लढाईत बाजी पालसकरांचा मृत झाला. शिवाजीराजांनी मुघल बादशहा शाहजहान वास त्याच दख्खनच्या सुभेदाराकरवी (शहजादा मुरादबक्ष) पत्र पाठवून शहाजीराजांसकट त्याच्या चाकरीत जायची इच्छा प्रकट केली त्याचा परिणाम म्हणून शाहजहानने आदिलशहावर दया आणला आणि परिणामी शहाजीराजांची सुटका झाली; परंतु त्यासाठी शिवाजीराजांना कोंढाणा किल्ला आणि शहाजीराजांना बंगळूर शहर आणि कंदवीचा किल्ला आदिलशहाला द्यावा लागला.

जावळी प्रकरण -

आदिलशहाशी इमान राखणारा जावळीचा सरदार चंद्राव मोरे हा शहाजीराजे आणि शिवाजीराजे यांच्याविरुद्ध कुरापती काढत असे. त्याला धडा शिकविण्यासाठी इ.स. १६५६ साली शिवाजी महाराजांनी रायरीचा किल्ला सर केला.

PRINCIPAL
A.S.S.P.Mandal's
Maharaj J.P.Valm Arts, Comm. &
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Tadgaon Tal Akranj Dist Nandurbar

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

April To June 2022
Issue 42, Vol-06

Date of Publication
01 May 2022

Editor

Dr. Babu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना गति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र स्वचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

PRINCIPAL

A.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm. & Science College
Dhadaon Tal Akrani Dist Nandurba

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

- 14) लोकसंख्या वाढीच्या आर्थिक परिणामाचे विश्लेषणात्मक अभ्ययन
डॉ. उज्वला तेजराम कापगते, जि. चंद्रपुर ||63
- 15) पर्यटनाच्या माध्यमातून महिलांचे सशक्तीकरण
राजकुमार प्रकाश महाजन, नांदेड ||67
- 16) मराठवाडा—संक्षिप्त ऐतिहासिक आढावा
प्रो. डॉ. प्रेमचंद गुंडू गायकवाड, जिल्हा सोलापूर ||71
- 17) निवडणूकीतील (NOTA) नोटाचे वास्तव
डॉ. गजानन हिवरळे, जि. वाशिम ||75
- 18) चंद्रगुप्त मौर्य यांच्या राज्य सत्तेचा चिकित्सक अभ्यास
प्रा.डॉ. रविंद्र बाबुराव जाधव, जिल्हा. रत्नागिरी, महाराष्ट्र ||78
- 19) शासकीय यंत्रणेच्या योगदानातून व लोक सहभागातून पाचोरावारी गावाचे आदर्श ...
प्राचार्य डॉ.सतीश उत्तमराव पाटील, जि धुळे ||80
- 20) सातपुड्यातील गव्हाळी ईस्टेट (रायसिंगपूर)
प्रा. डॉ. केशव आत्माराम पावरा, जिल्हा नंदुरबार ||84
- 21) न्या.महादेव गोविंद रानडे याचे राजकीय विचार...
प्रा. लालचंद एन.मेश्राम, जि भंडारा ||86
- 22) भात शेतीत काम करणाऱ्या शेतमजुरांच्या समस्या
प्रा. बाळकृष्ण कारू रामटेके & डॉ. संजय श्रीहरी कुंभारे, जि.चंद्रपूर ||88
- 23) हिंदी में रोजगार के अवसर
प्रा. बाळासाहेब पंडितराव पाटील, जि. नांदेड ||91
- 24) डॉ. अम्बेडकर का धर्मान्तरण एवं दलित उत्थान
अशोक कुमार & डॉ० रणवीर सिंह, रायसी हरिद्वार, उत्तराखण्ड ||93
- 25) उच्च शिक्षा पर कोविड-१९ का प्रभाव व उभरते नए आयाम
डा. धर्मेन्द्र कुमार, अलीगढ़ ||96
- 26) राष्ट्र — प्रेम एवं वैदिक साहित्य
डॉ० (श्रीमती) आरधना वर्मा, भदोही ||101

http://www.printingarea.blogspot.com
www.vidyawarta.com/03

विद्यार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 8.14 (IJIF)

PRINCIPAL
A.S.S.P.Mandal
Scanned with OKEN Scanner
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Chhadgaon Tal Akrani Dist Nandurba
Scanned with OKEN Scanner

समारोप

तत्कालीन जिल्हाभित्तारी डॉ.मल्लीनाथ कलशेट्टी यांच्या परिश्रमाने व मार्गदर्शनाखाली सर्व शासकीय यंत्रणांनी पाचोराबारी चे आपत्ती व्यवस्थापन खुपच चांगल्या प्रकारे केले. नियोजनबद्ध कार्यप्रणाली राबविली, समुदाय, गावकर्यांनी, अधिकारी वर्गांनी प्रचंड मेहत घेतली व पाचोराबारीतील लोकांचे (बाधीतांना) आदर्श पुनर्वसन केले. पाचोराबारीत घटनेनंतर जिल्हातील गावाचे आराखडे, शाळांचे आराखडे व प्रशिक्षणे घेऊन आपत्ती व्यवस्थापनाचे अतिशय महत्वपूर्ण कार्य नंदूरबार जिल्ह्यात केले गेले.

संदर्भ :

- १) प्रत्यक्ष पाचोराबारी येथे भेट व चर्चा
- २) तलाठी, ग्रामसेवक, सरपंच व ग्रामस्थ भेट व पाहणी
- ३) डॉ. मल्लीनाथ कलशेट्टी यांची भेट व चर्चा
- ४) गाव आपत्ती व्यवस्थापन आराखडा
- ५) प्रशासनाचे परिपत्रक
- ६) शाळा सुरक्षा आपत्ती व्यवस्थापन आराखडा
- ७) डॉ. सतीश पाटील यांचा प्रकाशित लेख (आपत्ती व्यवस्थापन)
- ८) साप्ताहिक लोक सार्थक, संपादक - गणेश राउत, लेखकडॉ. सतीश पाटील(०३/०१/२०२२)

***

20

सातपुड्यातील गव्हाळी ईस्टेट (रायसिंगपूर)

प्रा. डॉ. केशव आत्माराम पावरा
महाराज ज.पो. वळवी कला, वाणिज्य आणि श्री
व्ही.के. कुलकर्णी विज्ञान महाविद्यालय घडगांव,
ता. अक्राणी, जिल्हा नंदूरबार

*****

या संस्थानाचे पूर्वीचे नांव गव्हाळी असे होते. अलिकडे हे संस्थान रायसिंगपूर म्हणून ओळखले जाते. दि.२८ मे १८४९ रोजीचा लेट सी. एस. दिग्बी यांच्या अहवाल क्रमांक ३४ यात गव्हाळी ईस्टेटच्या सीमांचे वर्णन पुढील प्रमाणे केले आहे. गव्हाळी ईस्टेटच्या दक्षिणेला चिखली स्टेट, उत्तरेला काठी स्टेट, आणि राजपिपलाचा प्रदेश, पश्चिमेला सागबारा स्टेट आणि पूर्वेला कुकरमुंडा परगणा व नाला स्टेट ही संस्थाने आहे. १ लोकसंख्या सुमारे ५०० पर्यंत आणि वार्षिक महसुल २२००० रु. होता. येथील वातावरण आरोग्यास हानिकारक असून ताप, मलेरिया, देवी, जंगलातील हिवताप, कॉलरा इ. प्रमुख आजार आढळून येत होते. या प्रदेशातील जंगलातुन साग, बांबू, या शिवाय महुची फुले, मध, मेण इ. उत्पन्न मिळत असे. प्रत्येक बैलगाडीमागे फी (Fee) च्या सपाने १ रूपया आदिवासी लोकांकडून आणि ३ ते ५ रु. गुजर लोकांकडून घेतले जात होते. सर्वात जास्त फी सागवानी लाकडाकर आकारली जात होती. ती म्हणजे प्रत्येक बैलगाडी मागे ५ रु.पर्यंत होती. जवळ लाकडावर मात्र कोणत्याही प्रकारची फी आकारली जात नव्हती. सन १८७८ मध्ये लाकुड महसुल अंदाजे २०००० रु. होता.

येथील जमीन खळकाळ स्वरूपाची असल्यामुळे नागली, बाजरी, ज्वारी, भगर, इ. पीके घेतली जात होती. पाणी पुरवठ्याची सोय नव्हती. चांगल्या हवामानात बैलगाडीने तळोद्याहून, गव्हाळी आणि सांगबारा जवळील पाटमार्गे ये-जा करता येत होते. या संस्थानचे लाकुड तळोदा, बाजारत विकले जात होते.२

वळवी घराणे या संस्थानचे कारभार पाहत

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valmi Arts,Comm.,&
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Ohadaaon Tal Akrani Dist Nandurba

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

MAH MUL03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Journal

Jan. To March 2022
Issue-41, Vol-08 01

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

Jan. To March 2022
Issue 41, Vol-08

Date of Publication
01 March 2022

Editor

Dr. Babu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना मति गेली, मतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र स्वचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

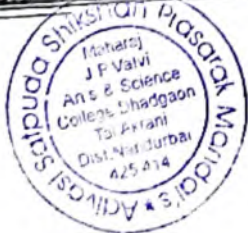
Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal

Scanned with OKEN Scanner
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Dhadgaon Tal Akrani Dist Nandurbar
Scanned with OKEN Scanner

सातपुड्यातील चिखली संस्थान (शाहादा चिखली)

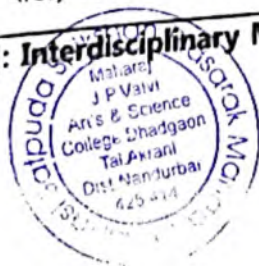
प्रा. डॉ. केशव आत्माराम पावरा
महाराज ज. पो. वळवी, कला, वाणिज्य आणि
श्री व्हो. के. कुलकर्णी विज्ञान महाविद्यालय
धडगाव, ता. धडगाव, जि. नंदुरबार

खानदेशात चिखली नावाची दोन संस्थाने होती. एक शाहादा जवळील नाईक जाहागीरदारांचे चिखली (शाहादा तालुका) दुसरे वसावे कुळाचे गंगथा चिखली (अक्कलकुवा तालुका) यापैकी चिखली मेवसी संस्थान म्हणून ओळखले जात नसले तरी प्रारंभिकच्या काळात इंग्रजांनी नाईक जाहागीरदारांना चिखली आणि सुलतानपुर या इनाम गावाची इ.स. १८१८ मध्ये सनद देतांना सनदेत देवाजी नाईक आणि दौलत नाईक, बलद जुंजार नाईक, मेवासी हाटीछाबले (गावाचे नाव) अशी नोंद केली आहे. २यांचा अर्थ प्रारंभीकच्या काळात चिखली देखील मेवास संस्थान म्हणून ओळखले जात होते. चिखली गावाची जाहागीरदारी मिळण्यापूर्वी नाईक कुटुंब तोरणमाळच्या पायथ्याची हाटीछाबला या गावी राहत होते. अलिकडे या गावाला छिनाछाबला आसे म्हणतात. नंदर देवाजीचा मुलगा महंमद नाईकाच्या काळपासून हे कुटुंब चिखली या गावी स्थायीक झाल्याची माहिती प्राप्त होत. ३ नाईक जाहागीरदारांचे चिखली शाहादा पासून उत्तरेला २० किमी ४ असून असून सातपुड्याच्या पायथ्याची आहे. सुलतानपुर पासून हे ठिकाण जवळ असून ते पश्चिमेला ९.६५ किमी अंतरावर आहे. ५ या संस्थानाचा वारसदार चंद्रसिंग यांच्या माहिती नुसार (भाटांनी सांगितल्या प्रमाणे) हे कुटुंब उच्च खानदानातील असून वंश-सुर्यवंशी, गोत्र-वशिष्ठ, कुळ-नाईक, शाखा दृमाधनी, निशाण-लालरंग, घोड्याची निशाणी पांढरा घोडा, ध्वज- भगवा, देवी चामुंडा माता

आहे असे म्हणले आहे. ६ परंतु उपलब्ध कागदपत्रांनुसार चिखलीचे जाहागीरदार आदिवासी होते असे कथान येते. तरीच उत्तर वैदिक काळात हिंदू समाजात जंगे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्या, शुद्र असे वर्ण होते. नये वर्ण आदिवासी समाजात आढळत नाही. त्यामुळे चिखलीचे खानदान व सुर्यवंशी आणि गोत्र, वशिष्ठ असावे यावर शंका निर्माण होते. मात्र चिखलीच्या जाहागीरदारांवर मुसलमान धर्माचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. त्यांनी पुर्णपणे मुसलमान धर्माचा स्विकार केला नसला तरी त्यांची नावे देवाजी उर्फ इमामबख्श, महंमद देवाजी नाईक शेक बटेसिंग शेक लखेसिंग नाईक अशी मुस्लीम पध्दतीने ठेवण्यात आली होती. मुघल सम्राट औरंगजेब आणि खानदेशातील राजवटीच्या काळात मोठे प्रमाणाने आदिवासींना धर्मांतर करण्यास भाग पाडण्यात आले होते. मुसलमानांच्या शक्तीशाली राजवटीला दोन हात करण्याची ताकद या छोट्या-छोट्या जाहागीरदारांमध्ये आणि संस्थानिकांमध्ये नव्हती. त्यामुळे या काळात आपल्या जाहागीर्या आणि संस्थाने सुरक्षित ठेवण्यासाठी त्यांना मुस्लीम धर्माचा आश्रय घेण्याशिवाय पर्याय नव्हता. ज्यांनी मुसलमान धर्म स्विकारला ते तडवी मुसलमान म्हणून ओळखले जातात. या संस्थानच्या शेवटचा जाहागीरदार भटेसिंग लखा नाईक याच्या कोर्टातील कागदपत्रांमध्ये त्याने आपली जात तडवी भील असे स्पष्टपणे नमुद केले आहे. ७ यावरून हे संस्थान पुर्णपणे आदिवासी असल्याचे लक्षात येते.

तडवी हे कुळ असून नाईक म्हणजे नेता (स्मंकमत) असा अर्थ अभिप्रेत आहे. गावाचे किंवा एखाद्या गटाचे नेतृत्व (Leadership) करित असल्यामुळे चिखलीचे जाहागीरदार तडवी एवजी नाईक म्हणून संबोधण्यात येऊ लागले. कालांतराने हेच आडनाव म्हणून रूढ झालेले दिसून येते. याशिवाय मध्यवर्ती सत्तेत नाईक हे पद बहाल केले असल्याची शक्यता आहे. जुन्या लोक कथांमध्ये नाईक हे तोरणमाळचे राजे असून त्यांचे दाबच्या राजांची सोयरीक संबंध होते असा उल्लेख सापडतो. पुढे मध्य भारतातून आलेल्या राजपुत त्यांची राज्ये जिंकून घेतल्यामुळे ते पहाडावरून खाली उतरले व सातपुड्याच्या पायथ्याशी छिना छाबला येथे संस्थान स्थापन केले. त्याची राज्ये हिरवून घेणाऱ्यांशी

विद्यवाता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 8.14 (IJIF)

PRINCIPAL

A.S.S.P. Mandal's

Maharaj J.P. Valvi Arts Comm. & Science College
Dhadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar

Scanned with OKEN Scanner

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका
विद्यावार्ता™

April To June 2022
Issue 42, Vol-11

Date of Publication
01 June 2022

Editor

Dr. Babu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र स्वचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm. &
Sci. V.K.Kulkarni Science College
Dhadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

14) Inspiring Higher Education institutions for Nation Building – Opportunities ... Ms. Renu & Ms. Vandana, Noida	72
15) महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासातील भारतीय कृषी प्रतिष्ठानने योगदान डॉ. जी. एस. बोत्रे & सौ. अनुप्रिता प्रसाद भोर, पुणे	78
16) बदलत्या जीवनशैलीतून उद्भवलेल्या र्वनिर्माण आंगण्य विषयक समस्या प्रा. डॉ. मंजिरी चेपे, अमरावती	82
17) मल्लन्या ज्योतीगत फुले यांना 'मानवतावाद' डॉ. गोविंद गायकी, जि. बुलडाणा	85
18) वा.म.जांशो यांच्या रागिणीकादंबरीवरील स्वामी विवेकानंदांच्या विचारांचा प्रभाव डॉ.सचिन गंगाधर गिरी, नांदेड	88
19) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास प्रा.डॉ. मुंडे रामकिशन हरिदास, जि. औरंगाबाद	90
20) वाचनसाहित्य गृहवातल धोरण डॉ. भगवान शामराव पडवळ, जि.कोल्हापूर	93
21) महाराष्ट्रातील दलित चळवळीचे यशापयशाचे मूल्यमापन डॉ. कोकिळा पाटील, वामखेडा	96
22) आपली व्यवस्थापनाच्या प्रशिक्षणाची परिणामकारकता अभ्यासणे प्राचार्य डॉ.सतीश उत्तमराव पाटील, जि.धुळे	99
23) सातपुड्यातील आदिवासींची उत्पन्नाची साधने प्रा. डॉ. केशव आत्माराम पावरा, जि. नंदुरबार	102
24) कर्तन आणि स्वच्छ महाराष्ट्र अभियान एक अभ्यास प्रा.डॉ. दीपक शिंदे & गिमेकर मनोजकुमार पंढरीनाथ, नांदेड	105
25) भारतीय समाज में जाति-व्यवस्था का परिवर्तित स्वरूप : एक समाजशास्त्रीय विवेचन डॉ. जयप्रकाश यादव, वाराणसी	109
26) कविता की दुनियां प्रो. (डॉ.) अनुसुइया अग्रवाल, महासमुंद, (छत्तीसगढ़)	113

PRINCIPAL
A.S.S.P. Mandal's
Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm. &
Sci. V.K.R. Kulkarni Science College
Dhadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar
Scanned with OKEN Scanner

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

7.26

Editor : Dr. R.V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102
Email - info@jrdrb.com Visit - www.jrdrvb.com

'ऊनपाऊस' या काव्यसंग्रहातील शेतकऱ्यांचे जीवन व आव्हाने

प्रा.डा. संजय राजधर महाले

महाराज ज.पो.वळवी कला, वाणिज्य व

श्री.वि.कृष्णकवणी विज्ञान महाविद्यालय, थडगांव, जि.नंदुरवार

● प्रस्तावना -

साहित्य ही मानवी मनाची अभिव्यक्ती आहे. मानवाला व्यक्त होण्यासाठी कला जन्माम आली आहे. मानवापासूनच समाज व समाजाचे रूप घेऊन साहित्य जिवंत आहे. साहित्याच्या विविध प्रकारांपैकी कविता हा लोकप्रिय साहित्य प्रकार आहे. या साहित्य प्रकारातूनच प्रा.आ.य.पवार यांनी 'ऊनपाऊस' हा काव्यसंग्रहातून ग्रामीण शेतकऱ्यांचं वास्तववादी चित्रण रेखाटले आहे.

प्रा.आ.य.पवार नव्या पिढीतील एक सजग ग्रामीण कवी. अहमदनगर जिल्ह्यातील 'जामखेड' हे त्यांचे गाव. प्राध्यापकी पेशात वावरणारे आ.य.पवार सातत्याने ग्रामीण जीवनातल्या स्थित्यंतराचा वेध घेत राहिले. रानात रावणाऱ्या शेतकऱ्यांचे जीवन. त्यांच्यापुढची आव्हाने त्यांनी जवळून पाहिली, अनुभवली. त्यांनी शेतकऱ्यांच्या जीवनातला, मनातला. नजरेतला रखरखणारा अंगार केवळ नजरेत पाहिला नाही, तर तो 'ऊनपाऊस'च्या रूपाने शब्दबद्ध केला. त्यांचा 'ऊनपाऊस' हा काव्यसंग्रह २०१३ साली प्रसिद्ध झाला. ग्रामीण शेतीभातीवर प्रचंड प्रेम करणारा हा कवी शेतीकडे, आधुनिक जीवनाकडे वेगवेगळ्या कोनातून पाहतो. शेतीचे, आधुनिक जीवनाचे आकलन कवितेतून केले आहे.

● विवेचन -

प्रा.आ.य.पवारांच्या बहुतांश कविता मात्रावृत्त, छंद व मुक्तछंदातल्या तर काही 'अभंग' ह्या रचनाप्रकारात समाविष्ट होणाऱ्या आहेत. केवळ कृषिनिष्ठ संस्कृतीचा आविष्कार घडविणे हा तिचा धर्म नाही, तर कृषिसंस्कृतीशी निगडित असणाऱ्या नैसर्गिक, सामाजिक, राजकीय आणि वैज्ञानिक अशा वेगवेगळ्या जाणिवांनाही त्यांची कविता स्पर्श करते. जीवनाला जगवणारं रान आज दुष्काळाने जीवनाला मारु लागण्याची प्रचिती येत असतानाच आ.य.पवारांची कविता रानाचे मोठेपण मोठ्या चतुरपणे अधोरेखित करते.

"मोगऱ्याचं रान, दडं मृगात कस्तुरी

हरिणीच्या डोळ्यांमधी, आभाळ पेलिते" (रान ०८)

रानाच्या अंगात आभार झेलण्याची, पेलण्याची प्रचंड कुवत असते. पण रानाचा हा प्रकृतिधर्मच भल्याभल्यांच्या लक्षात येत नाही. कारण तो मृगात लपलेल्या कस्तुरीसारखाच असतो. रानाचे हे सामर्थ्य अधोरेखित करणारी पवारांची कविता तमाम शेतकरी वांधवांना रानाकडे वेगळ्या नजरेतून पाहायला शिकवते. कारण 'रान'च शेतकऱ्यांच्या आशा, अपेक्षांचे स्फूर्ती आणि पूर्तीस्थान आहे.

एकेकाळी वळीचं राज्य आणि वळीचं राज होतं. पण आज बळीराजाचे राज्य तर सोडाच, पण बळीराजाचा वळी गेल्यावरही वळीराजाच्या भल्यासाठी इथल्या भल्या व्यवस्थेची दातखिल्ली उघडत नाही. एवढी निष्ठूर आणि निर्दयी व्यवस्था झाल्याचे कवी आपल्या कवितेतून सांगतो.

"असून राजा, जाई बळी

आळीमिळी, गुपचिळी" (बळीराजा १३)

व्यवस्था निष्ठूर आणि निर्दयी होणं हे एका अर्थाने व्यवस्था धोक्यात येण्याचे लक्षण आहे. दर पाच वर्षांनी ह्या देशात निवडणुकांचे विगल वाजते. ह्या निवडणुकीचा विगलतात बहुतांश नेता आणि त्याचा पक्ष शेतकऱ्यांच्या तोंडाला आश्रवासनाची पाने पुसतो आणि निवडणुका जिंकल्या की, तोच नेता आणि त्याचा पक्ष शेतकऱ्यांच्या आश्रवासनांना हरताळ फासतो. म्हणूनच पवारांसारखा कवी अशा नेत्यांना आणि पडान्यांना लुच्या संबोधतो.

"कोटिकोटी खाती लुच्चे, आम्ही ऐकतो पाहतो

75
आज़ादी का
अमृत महोत्सव

MAH/NAN/10936/2015

ISSN : 2454-7905

SJIF 2022 - Impact Factor: 7.479

*Worldwide International
Inter Disciplinary Research Journal*
(A Peer Reviewed)

Year - 8, Vol.I, Issue-LXVIII, 1 October 2022

Thoughts and Works of Indian Social Reformers

भारतीय समाजसुधारकांचे विचार व कार्य

Editor in Chief

Dr. Ramkishan N. Dahiphale

Signature

PRINCIPAL

A.S.S. Maharastra

Maharaj J.P. Yashwantrao Chavan &
Shri. V.K. Kulkarni Science College
Wadgaon Tal. Chikalgachi Dist. Solapur

Quarterly Research Journal

Social Sciences - Society, Commerce, Science, Education, Agriculture

Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism

Communication, Environmental Science, Technology

ISSN: 2454 – 7905

SJIF Impact Factor: 7.479

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal

Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering,
Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

www.wiidrj.com

Vol. I   ISSUE - LXVIII   Year – 8   01 Oct. 2022

Janata Shikshan Prasarak Mandal's

MAHILA KALA MAHAVIDYALAY, AURANGABAD

(Shreemati Nathibai Damodar Thackersey Women's University, Mumbai)

Organized One Day Interdisciplinary National Conference
on

Thoughts and Works of Indian Social Reformers

:: Editor in Chief ::

Dr. Ramkishan N. Dahiphale

Principal

Mahila Kala Mahavidyalay, Aurangabad

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm., &
Sri.V.K.Kulkarni Science College
Tal. Axirani Tal. Axirani Dist. Nandurbar

Address for Correspondence

Website: www.wiidrj.com

House No.624 – Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (KH), Nanded – 431605 (India –
Maharashtra) Email: Shrishprakashan2009@gmail.com / umbarkar.rajesh@yahoo.com

Mob. No: +91-9623979067

Vol. I - ISSUE – LXVIII

SJIF Impact Factor : 7.479

Page - i

लोकराजा : छत्रपती शाहू महाराज

प्रा. डॉ. गंजय राजेश्वर महाराजे

पुस्तक, मराठी विभाग, महाराज न.पो. वळची वना, वाणिज्य वधी वि. व. पुस्तकालय, धडगांव, ना
श्रीवाणी, वि. नंदुरवार

शास्ताविक

महाराष्ट्राची जडण-घडण करणयासाठी अनेक प्रजावंतांनी प्रतिभावंतांनी आणि क्रांतिकारकांनी आपली मारी सामर्थ्य समर्पणबुद्धीनेवेचली असे इतिहासावरून आढळते. 'महाराष्ट्र' या शब्दान जो आशय आहे, त्या अर्थाने या प्रदेशाला महानतेच्या पातळीवर नेण्याची आकांक्षा धरून अनेकांनी कार्य केले यान शंका नाही. त्यामुळे महाराष्ट्र हा वीरांचा माभूमतांचा आणि समाजसुधारकांचा देश म्हणून ओळखला जातो. त्याला स्वतःचे असे एक स्वतंत्र वैशिष्ट्य आहे. त्याला एक गौरवास्पद इतिहास आहे. चक्रधर, ज्ञानेश्वर, नामदेव, तुकाराम यांनी धर्मदृष्टी दिनी. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी अस्मिता आणि स्वराज्य दिले. तानाजी, गंताजी, धनाजी यांनी शौर्य-शैर्यांचे संस्कार केले आणि नोव्हिनवादी, महात्मा फुले, आगरकर, शाहूमहाराज, मावरकर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यामार्फत महापुरुषांनी क्रांतिकारक विचार दिले.

उपभोगशून्य स्वामी

क्रांतिकारकांच्या बलिष्ठपरंपरेत कोल्हापूरचे छत्रपती राजर्षी शाहूमहाराज यांचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे. महाराष्ट्राच्या सामाजिक इतिहासातील एक वादळी आणि निर्मितीशील शक्ती म्हणून महाराजांचा मार्ग उल्लेख करावा लागतो. या राजाने आपली सत्ता केवळ लोककल्याणाच्या हेतूनेच उपयोगात आणली. गडक-यांच्या 'राजमंन्यास' नाटकातले एक विधान अर्थपूर्ण आहे "राजा म्हणजे राज्याचा उपभोगशून्य स्वामी, राज्यउपभोग म्हणजे राजमंन्यास." या विधानातून शाहू महाराजांचे जीवन आणि कार्य प्रकट झाले आहे, असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही. वैयक्तिक सुखविलासात ते कधी गुरफटून गेल्याचे दृश्य दिसले नाही. सर्वसामान्य माणसाच्या प्रगतीचा व सुखाचा त्यांनी सदैव विचार केला. सामान्य माणूस- जो नानाप्रकारच्या साखळदंडांनी बांधला गेला आहे, ज्याच्या आयुष्यात नवविचारांची आणि सुखाची पहाट कधीच उगवली नाही, तो शोषित, वंचित माणूस समर्थ व्हावा, सुशिक्षित व्हावा, यामाठी महाराजांनी ज्या योजना आखल्या, जे परिश्रम केले ते नव्या इतिहासाला चालना देणारे ठरले. केवळ प्रजापालन हाराजधर्म असतो, असे त्यांनी मानले नाही.

आपल्या प्रजेच्या पारंपारिक जीवनदृष्टीत परिवर्तन व्हावे आणि सामान्य माणसाला शोषणमुक्त जीवन जगण्याची संधी मिळावी, ही त्यांची भुमिका होती. भौतिकदृष्ट्या प्रजा सुखी झाली म्हणजे आपले कर्तव्य संपले, या समजुतीच्या पलीकडे गेलेले फारच थोडे राजे इतिहासात आढळतात. छत्रपती शिवाजीमहाराजांचा आदर्श ममोर असलेल्या शाहूमहाराजांनी केवळ लोकपालन इतकीच आपली सीमा असे कधीच मानले नाही. खरे तर शाहूमहाराजांना ममकालीन असलेले आणि त्यांच्या पूर्वीचेही कित्येक संस्थानिक सत्येचा सर्वांर्थांनीस्वेर आणि बेजबाबदार उपभोग घेत होते. प्रजेच्या संपतीवर परदेशवाऱ्या कराव्यात आणि सत्तेची वारुणी पिवुन धुंद व्हावे, यापलीकडे त्यांना कर्तव्याची जाण नव्हती. आत्मभान आणि अभिमान नसलेल्या या संस्थानिकांनी आपल्याच प्रजेचे शोषण मात्र केले. प्रजेच्या आशा आकांक्षा दडपून ठेवल्या. या पार्श्वभूमीवर महाराजांचे कार्य रचनात्मक आणि क्रांतिकारक, असे निर्विवादपणे म्हणतायावे.

लोकांचा राजा

'क्रांतिकारक' हा शब्द अलीकडे सैलपणे योजला जातो. शाहूमहाराजांच्या कार्याची चिकित्सा करताना हा शब्द यथार्थपणे योजता येईल. समाजसुधारक आणि क्रांतिकारक यांच्यात महत्वाचे अंतर आहे. गतार्थ झालेल्या धारणा, कल्पना, वर्तनपद्धती मोडून त्यांच्या जागी आधुनिक युगाशी आणि बुद्धिवादी विचारांशी सुसंगत असलेल्या मुल्यांची उभारणी निर्धाराने करणाऱ्या व त्यासाठी अगडणाऱ्या विचारशील व्यक्तीला 'क्रांतिकारक' ही संज्ञा देता

Impact Factor-8.575 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

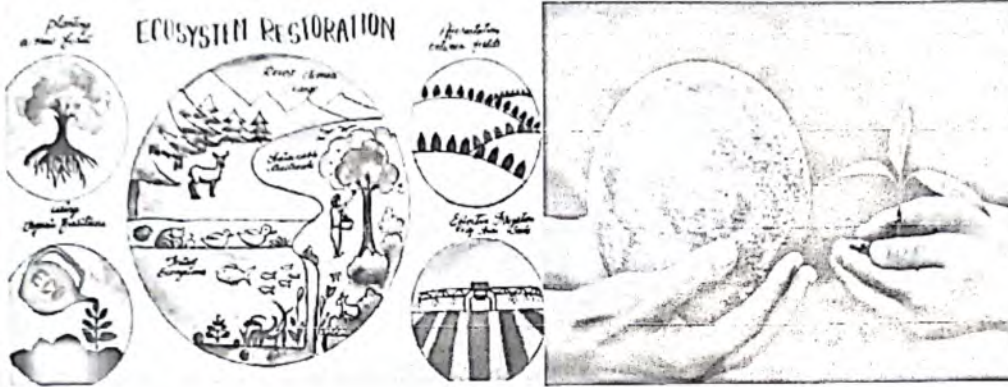
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No - (CCCLXX) 370

September - 2022

Environmental Rehabilitation

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Assistant Editor
Dr. Mundkar S. M.
HOD Economics

Executive Editor
Dr. B.T Lahane
Principal
Sambhajirao Kendre Mahavidyalaya
Jalkot Tq-Jalkot Dist-Latur

Assistant Editor
Asst. Prof. Napte S. U
Dept. of Microbiology

Sambhajirao Kendre Mahavidyalaya Jalkot Tq-Jalkot Dist-Latur

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

PRINCIPAL

A S.S.P.Mandal's
Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm., &
Shri.V.K.Kulkarni Science College
Dhaddaon Tal Akrani Dist Nandurba

Physico-Chemical Study Of Harsool Dam, Aurangabad, (M.S.) India.

*A. S. Munde., **P. R. More and ***S. E. Shinde

*Department of Zoology, Sambhajirao Kendre Mahavidyalaya, Jalkot Dist. Latur, (M.S.) India.

**Department of Zoology, kai. Rasika Mahavidyalaya, Deoni Dist. Latur, (M.S.) India.

*** Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri. V. K. K. Science College, Dhadgaon Dist. Nandurbar (M.S.) India.

Corresponding author: Dr. S. E. Shinde, Department of Zoology, M. J. P. V. Arts, Commerce, and Shri. V. K. K. Science College, Dhadgaon Dist. Nandurbar (M.S.) India. E-mail: sunilshinde1684@gmail.com

Abstract:

Water is one of nature's most amazing compounds, made up of two common elements: hydrogen and oxygen. Water plays a vital role in environmental ecosystems. It acts as a universal solvent for many more compounds than any other liquid and provides ionic balance and nutrients that sustain life. The assessment of water quality generally includes the analysis of physicochemical and biological parameters and reflects the abiotic and biotic state of the ecosystem. Freshwater quality is usually necessary to stabilize baseline conditions, establish quality standards, and monitor the aquatic environment. Changes in the aquatic environment due to anthropogenic contamination are increasing concern and require monitoring of surface waters and the organisms that live there. The present study deals with assessing the water quality, seasonal variations, and Correlation between parameters of Harsool Dam at Aurangabad [M.S.] India. The Physico-chemical characteristics were studied and analyzed from July 2008 - June 2009. The results revealed that the condition of these dam in various seasons concerning the parameters.

Keywords: water quality, seasonal variations, and Harsool Dam

INTRODUCTION

In many countries, water scarcity is becoming a growing obstacle for household supplies and economic activity in general. Water drawn from upstream water makes downstream water so scarce that some industries are forced to limit their activities seasonally. With the expansion of trade, irrigation, and people, the economic and ecological costs for investments in additional water supply also increase. Access to clean water remains an urgent human need in many countries. Part of the problem is pollution. Diseases that are overcome mainly by installing adequate water and sanitation systems cause enormous human suffering. The problem is exacerbated in some places by increasing water scarcity, making it difficult to meet growing demand. Dams are an inseparable part of our society and are built for various reasons, such as irrigation, energy production, industrial supplies, and clean water at increasing cost (Collier et al., 1998).

A reservoir, also called an artificial lake, is an artificial body of water created by the dam of a river. Several studies have carried out the changes in the biotic and abiotic factors of the river after the dam's construction. However, the reactions of waterways and river ecosystems to dams are complex and varied because they depend on supply. In local sediments, geomorphic restrictions, climate, dam. Structure, function, and critical attributes of Biota. Therefore, universal regulations cannot replace local knowledge by developing rules for the construction and operation of dams to protect local biodiversity (Power et al., 1996).

Point contamination is easy to identify and correct. Environmentally friendly sources of pollution, such as agricultural runoff and mine drainage, are more challenging to identify and control than those of municipalities or industries. Thermal infection occurs when the industry returns heated water to its source. Changes in water temperature can change the type and number of plants and animals in the area. Methods for controlling thermal contamination include cooling ponds, cooling towers, and dry cooling towers. The problem with water is often pollution. Pollution is caused by old lead pipes and solders that have been used in sanitary systems for years. Some bottled water contains many of the same contaminants found in tap water doses (Enger and Smith, 1995). In many cases, the cheapest and most effective way to reduce pollution is to avoid production and release it into the environment.

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Vaivi Arts, Comm. &

Volume - 14 (Issue - 9)

August, 2022

ISSN - 2230 - 9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

7.26

75
आज़ादी का
अमृत महोत्सव

Editor : Dr. R.V. Bhole

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102
Email - info@jrdrb.com Visit - www.jrdrvb.com

J.P.Valvi Arts, Comm. &

V.K.Kulkarni Science College

Dr. Arun Ch. Nandani

63	श्री. योगेशकुमार रमेशराव गवतें	माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या गणित विषयातील अध्यापनात संगणक सहाय्यक अनुदेशन व पारंपरिक पद्धतीच्या परिणामकारकतेचा तुलनात्मक अभ्यास	241-244
64	विरण अशोकराव दिघडे	जिल्हा सामान्य रूग्णालय वर्धा येथील मानसोपचार विभागांतर्गत उपचार घेत असलेल्या छिन्नमनस्कता (स्किझोफ्रेनिया) आजारग्रस्त रूग्णांसोबत कुटुंबाद्वारे करण्यात येणारे समायोजन व समाजकार्य मध्यस्थी	245-249
65	Prof. Dr. Dinesh Baban Deore Sable Kamlesh Hiranman	Origin and cross species transmission of bat corona viruses in China	250
66	Mr. Arunkumar Shantaram Kayasth Dr. Chandrashekhar D. Wani	Research data management services in academic research libraries and perceptions of librarians	251-252
67	डॉ. विशोर उत्तमराव राऊत	महिला सक्षमीकरणात चळवळीची भूमिका	253-256
68	डॉ. प्रिया नरेंद्र सुरकुटे	भारतातील प्रेक्षणीय व अविस्मरणीय स्थळ नैनिताल	257-260
69	श्रीमती इंदुबाई दगा अहिरे	संशोधनात अहवाल लेखनाचे महत्त्व	261-265
70	सुश्री इाने धायी	बुंदेली और गालो की सामाजिक लोक कथाएँ	266-270
71	प्रा. डॉ. कृष्णा सुदाम इंगळे	दलित कादंबरी आणि आशय सूत्रे	271-273
72	डॉ. विजयकुमार जी. गोणेकर भमता गोयल गोणेकर	जनजातीय समाज में महिलाओं की स्थिति एवं समस्याएं (झाबुआ जिले की भील जनजाति के विशेष संदर्भ में)	274-277
73	प्रा. शिवगन लक्ष्मण गायकवाड प्रा. डॉ. संजय राजधर महाले	नंदुरबार जिल्ह्यातील परमार जातीचे सामाजिक व सांस्कृतिक जीवन - एक अभ्यास	278-282

PRINCIPAL
A.S.S.P. Mandal's
Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm. &
V.K. Kulkarni Science College
Plot Akroni Plot Mandak

जनजातीय समाज में महिलाओं की स्थिति एवं समस्याएं (मालुआ जिले की भील जनजाति के विशेष संदर्भ में)

डॉ. विजयकुमार जी. गोणेकर

म.जा.सं.वि.के.के. कला, वाणिज्य व श्री. वि.क. कुळकर्णी

विज्ञान महाविद्यालय, धडगाव जि.नंदुरबार

ममता गोयल गोणेकर (असि. प्रोफेसर)

गव्ह. गर्ल्स कॉलेज, खरगोन

मानव जीवन में महिला एवं पुरुष एक ही गाड़ी के दो पहिए के समान हैं, जो कि एक दूसरे के पूरक हैं। क्योंकि एक दूसरे के अभाव में मानव जीवन की कल्पना करना असंभव है। अतः समाज में महिलाओं की भूमिका उतनी ही महत्वपूर्ण है, जितनी कि पुरुष की, परंतु भारतीय समाज में स्त्री एवं पुरुष के बीच असमानता के साथ-साथ दोनों के महत्व एवं वर्चस्व में बहुत अधिक अंतर दिखाई देता है। सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक राजनीतिक और पारिवारिक स्तरों पर महिला को पुरुष से हीन और दुर्बल माना जाता रहा है। प्राचीन समय से ही महिलाओं को शिक्षा धन तथा संपत्ति के अधिकार से वंचित रखा गया है, जिस कारण से भारतीय समाज में महिलाओं की स्थिति दयनीय बनी रही है और वे सदा से ही शोषित होती रही है। परिणाम स्वरूप वह समय से इतनी पिछड़ी गई है कि उनके विकास हेतु आज कई प्रकार की शासकीय व अशासकीय संस्थाओं को विभिन्न योजनाओं एवं परियोजनाओं का प्रत्याभूत करना पड़ रहा है। परंतु भारतीय समाज में जनजातीय समाज की चर्चा की जाए तो वहां अन्य समुदायों की अपेक्षा सामाजिक रूप से विशेषकर महिलाओं के संदर्भ में बहुत अधिक सुदृढ़ मिलता है। जनजातीय समाज में महिलाओं की स्थिति इतनी अधिक दयनीय नहीं रही है जितनी कि अन्य भारतीय समाजों में रही है। जनजातीय समाज में स्त्री-पुरुष में सामाजिक तथा आर्थिक भेदभाव नहीं रहा है, ऐसी तो जनजातीय समाज आर्थिक सामाजिक रूप से बहुत अधिक पिछड़ा हुआ है परंतु महिला पुरुष की भागीदारी में यह समाज प्रारंभ से ही विकसित समाज से अग्रणी रहा है। जनजातीय समाज में महिला पुरुष दोनों को समान अधिकार होते हैं, महिलाएं भी सामान्य रूप से वे सभी धार्मिक सामाजिक कार्य करती हैं जो कि पुरुष करते हैं। जैसे कि कृषि संबंधी बाजार से सामान खरीदने संबंधी वनों से विभिन्न प्रकार की वस्तुओं का एकत्रीकरण, प्रवास के दौरान विभिन्न प्रकार की मजदूरी एवं शिकार आदि समुदायों को भारत के मूल निवासी के रूप में जाना जाता है। जनजातियों ने भारतीय सभ्यता को समृद्ध बनाने में महत्वपूर्ण योगदान दिया है।

जनजातीय समाज में महिलाओं को उच्च दर्जा प्राप्त है जो कि स्त्री पुरुष कार्यों में महिलाओं की सहभागिता आदि जैसे सूचकांकों से परिलक्षित होता है दुर्भाग्यवश जनजाति क्षेत्र अभी भी पिछड़े हुए हैं। क्योंकि उनके संप्रेषण व उन्नत कृषि संबंधित सुविधाएं सीमित रूप से उपलब्ध है अधिकांश जनजातीय समाजों में महिलाएं उच्च व आदरणीय मानी जाती हैं वे अपने इलाके में स्वाभिमान व स्वतंत्र रूप से द्रव्य ले सकती हैं। खेतों व वनों में वे अपने पति के साथ खुशी से काम करती हैं यदि किसी कारणवश उनका वैवाहिक जीवन सफल हो जाता है तो उन्हें तलाक लेने की पूर्ण स्वतंत्रता रहती है विधवा के सुखार्थ प्रतिबंध उनके लिए बाधक नहीं होते हैं। पति की मृत्यु के पश्चात दूसरा विवाह करने की पूर्ण स्वतंत्रता होती है, उन अनेक जनजातियों में लड़की को जायदाद में हिस्सेदारी भी दी जाती परंतु जनजाति समाज जैसे-जैसे विकास की ओर बढ़ने लगा वह जंगलों से बाहर आकर अन्य समुदायों के बीच में आने लगा जिस कारण संस्कृति संक्रमण हुआ जो कि उनके विकास हेतु आवश्यक तो था परंतु जनजाति समाज को कुछ हानिकारक प्रभाव भी हुए जिनमें जनजाति महिलाओं की समाज में सामाजिक आर्थिक एवं राजनीतिक स्थिति प्रभावित हुई है।

ISSN 2320 – 4702

An Official International Double Blind Peer Reviewed Referred Recognized
Indexed Impact Factor Open Access Monthly Scientific Research Journal of
The Global Association of Social Sciences www.thegass.org.in .

THE INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

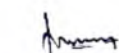
Vol. 11, No. 7, July, 2022

Rs. 600, \$ 60, € 60, £ 60

Included in UGC Approved List of Journals, Journal No. 64811, [Click here to see and verify.](#)
Indexed in SJIF and Directory of Research Journals Indexing, DRJI, Journal ID : 586.
Scientific Journal Impact Factor Value for 2022 is 8.037, visit at <http://sjifactor.com/>

2022

PRINCIPAL
A.S.P. Mandal's

Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm., &
Sri.V.K. Kulkarni Science College
Warananagar, Ahmednagar, Maharashtra

Copyright 2012 @ All rights reserved by www.thegass.org.in

जीविका के बदलते आधार के परिप्रेक्ष्य में भारिया जनजाति में विकासात्मक प्रक्रियाएँ

गोनेकर, विजय कुमार

भूगोल विभाग, एम. जे. पी. वी. एएससी कॉलेज, धडगांव, जिला नंदुरवार, महाराष्ट्र, भारत

सारांश

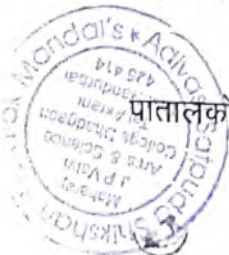
यह अध्ययन जिला छिंदवाड़ा के विकासखण्ड तामिया के के भारिया बाहुल्य पातालकोट में किया गया है जिसका परिक्षेत्र 80 वर्ग किमी. क्षेत्रफल में फैला है एवं जो भौगोलिक दृष्टिकोण से अत्यंत दुर्गम क्षेत्र है, तीन ओर से स्थायी कनातों से घिरा पातालकोट समुद्र सतह से 2750-3250 फिट की उँचाई पर स्थित है। पाताकोट के किसी भी गाँव में पहुँचने के लिए 1200 से 1500 फिट उतरना-चढ़ना पड़ता है। जनगणना वर्ष 2001 के अनुसार यहां जनसंख्या 2786 है। यहाँ 12 आबाद ग्राम है तथा 8 वीरान गाँव मान्य करते हुए। सभी गाँवों में विशेष जनजाति भारिया निवास करती है, जो आज भी पुरानी परंपरा एवं संस्कृति को मान्य करते हुए जीवन-यापन कर रही है।

शब्दकुंजी : जीविका के बदलते आधार, भारिया जनजाति, एवं विकासात्मक प्रक्रियाएँ।

प्रस्तावना

मनुष्य दुनिया में दूसरे प्राणी की भाँति ही प्राकृतिक परिदृश्य के एक सामाजिक घटक के रूप में अवतरित हुआ। जिसमें वह या सीधे-सीधे प्रकृति के उत्पादन पर निर्भर था अथवा उन दूसरे प्राणियों पर निर्भर था, जो स्वयं अपने शरीर धारण के लिए प्राकृतिक साधनों पर अवलंबित थे। जैसे-जैसे आदि मानव इस वन्यप्राणी स्थिति से आगे बढ़ा वह आखेट और आखेट और खाद्य संग्रहकर्ता के रूप में स्थापित हो गया। परन्तु इस दौर में भी वह प्राकृतिक संसाधनों पर पूर्णतः आश्रित रहकर स्थानीय पारिस्थितिकी की व्यवस्था का अभिन्न अंग बना रहा। (शर्मा, ब्रम्हदेव : 1999)

पातालकोट परिक्षेत्रान्तर्गत आने वाले 12 ग्रामों को तीन ग्रामा पंचायतों में रखा गया। व दो

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

शासकीय स्नातकोत्तर महाविद्यालय खरगोन (म.प्र.)

(NAAC द्वारा B++ ग्रेड से प्रत्यायित संस्था, CGPA 2.81)

E-mail: hec@ggkhr@gmp.gov.in, Phone No: +91-7282-241562
Website: <http://govtppcollegekhargone.org>

राष्ट्रीय शोध संगोष्ठी

दिनांक- 23 एवं 24 दिसम्बर 2022

// विषय //

“राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 एवं उद्यमशीलता-
संभावनाएं एवं चुनौतियाँ”

प्राचार्य
डॉ. आर.एस. देवड़ा

संयोजक
डॉ. जी.एस. चौहान

प्रायोजक

म.प्र. शासन उच्च शिक्षा विभाग
विश्व बैंक गुणवत्ता उन्नयन परियोजना

आयोजक

वाणिज्य एवं अर्थशास्त्र विभाग
शासकीय स्नातकोत्तर महाविद्यालय खरगोन (म.प्र.)

संपादक

प्रो. जेनुलउद्दीन शेख जिलानी
सहायक प्राध्यापक वाणिज्य

“Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm. &
Shri V.K Kulkarni Science College
Limbaganesh Tal. Beed Dist. Maharashtra

- 26) राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० एवं महिला सशक्तिकरण
डॉ. वंदना बर्वे, श्री मनोज भावे ||108
- 27) म.प्र. उच्च शिक्षा में राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० के माध्यम से महिला सशक्तिकरण
डॉ. अरविंदर कौर गांधी ||111
- 28) उच्च शिक्षा के विशेष संदर्भ में नई शिक्षा नीति २०२० का एक महत्वपूर्ण अध्ययन
डॉ. के. आर. कुमेकर, प्रो. आई.एस. पवार ||114
- 29) आत्मनिर्भर भारत का स्वप्न और पथ निर्मात्री नवीन शिक्षा नीति
डॉ. प्रीतिबाला भार्गव ||117
- 30) नवीन शिक्षा नीति का महिला उद्यमिता में योगदान
डॉ. तबस्सुम पटेल, दीपिका मल्होत्रा ||121
- 31) नई शिक्षा नीति चुनौतियां एवं संभावनाएँ
डॉ. अनुराधा ठाकुर ||124
- 32) नवीन शिक्षा नीति २०२० चुनौतियाँ एवं संभावनाएँ एक अध्ययन (म.प्र.)
प्रो. ममता गोयल (गोनेकर), डॉ. विजय गोनेकर ||126
- 33) २१वीं शताब्दी के भारतीय परिदृश्य में राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० की....
डॉ. सुनैना चौहान ||130
- 34) राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० की चुनौतियाँ एवं संभावनाएँ
डॉ. रूचिता सोनी, डॉ. दुर्गा गेहलोत ||134
- 35) राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० और महिला सशक्तिकरण
डॉ. वसंती चौहान ||135
- 36) राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० की चुनौतियाँ एवं संभावनाएँ
डॉ. आर. के. यादव ||138
- 37) ग्रामीण एवं शहरी क्षेत्रों के आर्थिक विकास में राष्ट्रीय शिक्षा नीति....
डॉ. हिरासिंह जामोद ||141
- 38) कौशल विकास के विधिवत आयाम और राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० अध्ययन
डॉ. एस. आर. अहीरे, फाकरिया भामरे ||144

२१वीं सदी की प्रथम शिक्षा नीति है जो पूर्व इसरो प्रमुख श्री कन्नूरी रंजन के नेतृत्व में विशेषज्ञ पेनल के अथक प्रयासों व शोधों का दस्तावेज है। शिक्षा व्यवस्था में किसी भी प्रकार का परिवर्तन सीधा देश के भविष्य विद्यार्थियों से संबंधित है। अतः इन भविष्य कर्ताओं के हित को ध्यान में रखते हुए तथा उच्च शिक्षा विभाग का एक सूक्ष्म हिस्सा होते हुए यह शोध पत्र वर्ष भर समक्ष आई चुनौतियों के आधार पर लिखा गया है जिसका उद्देश्य भाव सुधारात्मक है। विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षा नीति की सफलता का परचम हम निःसंदेह विश्व में फहरा सकते हैं, यदि उक्त कमियों को समय रहते दूर कर लिया जाए। अल्बर्ट आइंस्टाइन ने ठीक ही कहा है कि शिक्षा केवल तथ्यों को सीखना नहीं बल्कि सोचने-विचारने का प्रशिक्षण देना भी है। यह शिक्षा नीति इस उद्देश्य को भलीभांति पूर्ण करती है।

संदर्भ सूची -

- भारत सरकार (२०२०), मानव संसाधन विकास मंत्रालय, राष्ट्रीय शिक्षा नीति
- सिंह बिंद्र, देवी कुकन २०२२, इंटरनेशनल जर्नल ऑफ रिसर्च एण्ड इनालिटिकल रिप्युवस (आईजेएआर) आर्गे, उच्च शिक्षा के विशेष संदर्भ में राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० की एक महत्वपूर्ण अंतर्दृष्टि
- Govt. of India (1968) National Education Policy 1968, <https://web.archive.org/web/20090731002808/http://www.education.nic.in/Policy/nep.1968.pdf>.

नवीन शिक्षा नीति २०२० चुनौतियां एवं संभावनाएँ एक अध्ययन (म.प्र.)

प्रो. ममता गोयल (गोनेकर)

सहा. प्राध्यापक, गृह विज्ञान,

शासकीय कन्या महाविद्यालय, खरगोन (म.प्र.)

डॉ. विजय गोनेकर

सहा. प्राध्यापक, भूगोल,

एम.जे.पी.व्ही., एएससी, कॉलेज

धड़गाँव जिला नंदुरबार (महाराष्ट्र)

*****

शिक्षा किसी भी समाज की आधारशिला होती है। यही उन्नति व अवनति का कारण भी होती है भारतीय संदर्भ में बात की जाये तो यह अपनी अद्वितीय शिक्षा या ज्ञान के कारण ही जगत गुरु और अन्य देशों का आदर्श बनता आया है। वर्तमान समय कि मांग और आधुनिकता व तकनीकी जरूरतों को मद्देनजर रखते हुए भारत में मानव संसाधन प्रबंधन मंत्रालय ने एजुकेशन पॉलिसी में बदलाव किया है। यह बदलाव इसरो प्रमुख डॉ.के.कस्तुरीरंजन की अध्यक्षता में किया गया है। आज हम इस शोध पत्र के माध्यम से नेशनल एजुकेशन पॉलिसी २०२० एक क्रियान्वयन एवं इसके उद्देश्यों, विशेषता के साथ ही इसके अवसर चुनौतियां एवं समाज पर इसके प्रभाव और मुख्यतः पुराने शिक्षा नीति में होने वाले बदलाव का भी अध्ययन करेंगे।

प्रस्तावना :-

भारतीय संविधान में शिक्षा व्यवस्था को लेकर पहले से ही कुछ महत्वपूर्ण व्यवस्थाएँ की गई है और समय व परिस्थितियों की माँग के अनुसार समय-समय पर आवश्यक बदलाव भी किये गए हैं। इसी कड़ी में नई शिक्षा नीति भी है। सन् २०२० में नेशनल एजुकेशन प्लान आरंभ किया गया है। १९८६ और

निर्मायता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 8.14 (IJIF)

PRINCIPAL

A.S.S.P. Mandal's

Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm., &
Sri. V.K. Kulkarni Science College
Tadgaon Tal. Akrani Dist. Mandla, M.P.

ISSN 2320 – 4702

An Official International Double Blind Peer Reviewed Referred Recognized
Indexed Impact Factor Open Access Monthly Scientific Research Journal of
The Global Association of Social Sciences www.thegass.org.in .

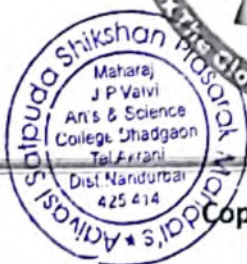
THE INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Vol. 11, No. 3, Mar, 2022

Rs. 600 , \$ 60 , € 60 , £ 60

Included in UGC Approved List of Journals, Journal No. 64811, [Click here to see and verify.](#)
Indexed in SJIF and Directory of Research Journals Indexing, DRJI, Journal ID : 586.
Scientific Journal Impact Factor Value for 2022 is 8.037, visit at <http://sjifactor.com/>

2022

PRINCIPAL
A.S.P. Mandali

Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm., &
Science College
Dhadgaon Tal. Akroai Dist. Nandurbar

Copyright 2012 @ All rights reserved by www.thegass.org.in

वन आधारित संसाधनों पर पातालकोट में निवास करने वाली भारिया जनजाति का देशज ज्ञान

गोनेकर, विजय कुमार

भूगोल विभाग, एम. जे. पी. वी. एससी कॉलेज, धडगांव, जिला नंदुरबार, महाराष्ट्र, भारत

सारांश

आदिवासी समुदाय का जीवन वन के साथ घनिष्ठता से जुड़ा है। परिस्थितियां और आर्थिक दृष्टि से आदिवासियों को वन से अलग नहीं किया जा सकता। निःसंदेह वे अन्य पर्यावरण के अविभाज्य अंग हैं। परस्पर निर्भरता ही उनकी प्रवृत्ति है। वन आदिवासियों के रहने का स्थान है। जंगल ही उनकी जीविका का साधन है। आदिवासियों की परंपरागत अर्थव्यवस्था मुख्यतः जंगलो पर निर्भर है। उनका धर्म, जादू-टोना और उनकी आस्थाएँ भी जंगलो से जुड़ी हैं। उनके फूल-पौधे वे पेड़ों की वे उपासना करते हैं। वन आदिवासियों की धरोहर रहे हैं। यह सर्वविदित है कि वन एवं जनजातीय समुदाय एक दूसरे पर निर्भर रहते हैं। जंगलों की वन संपदा से ही आदिवासी समाज की संस्कृति पुष्पित एवं पल्लवित हुई है।

शब्दकुंजी : वन आधारित संसाधन, पातालकोट, भारिया जनजाति एवं देशज ज्ञान।

देशज ज्ञान किसी भी जनजाति का परंपरागत ज्ञान होता है, जो कि उनके अनुमान मान्यतायें तथा विश्वास पर आधारित होता है। जिसके आधार पर वे मौसम का अनुमान, चिकित्सा पद्धति, धर्म, रीति-रिवाज, वृक्षों की पूजा आदि विभिन्न सांस्कृतिक कार्यों को संपन्न करते हैं। यह एक कार्य करने का विशेष तरीका होता है। जो पीढ़ी दर पीढ़ी हस्तांतरित होता है। जिन्हें समूह कल्याण की दृष्टि का आवश्यक माना जाता है। जिन्हें समूह का अभिमत प्राप्त है। समय के साथ-साथ इनके साथ भूतकाल का सफल अनुभव जुड़ता जाता है।

आदिवासी समुदाय का जीवन वन के साथ घनिष्ठता से जुड़ा है। परिस्थितियां और आर्थिक दृष्टि से आदिवासियों को वन से अलग नहीं किया जा सकता। निःसंदेह वे अन्य पर्यावरण

ISSN 0976-0377

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

Editor In Chief
Dr. Balaji Kamble

Principals
PRINCIPAL
A.S.S.P.Mandal's
Balaji A.P.Valmi Arts, Comm. &
Kulkarni Science College
Akrapur Dist. Mandurda

*International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects*

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

**Issue : XXVI, Vol. IV
Year - 13 (Half Yearly)
(July 2022 To Dec. 2022)**

Editorial Office :

"Gyandeept",
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913

09423346913, 09637935252,

09503814000, 07276301000

Website

www.irasg.com

E-mail :

interlinkresearch@rediffmail.com

visiongroup1994@gmail.com

mbkamble2010@gmail.com

drkamblebg@rediffmail.com

Publisher :

Jyotichandra Publication,
Latur, Dist. Latur. -415331
(M.S.) India

Price: ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble

Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.)
Mob. 09423346913, 9503814000

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Aloka Parasher Sen

Professor, Dept. of History & Classics,
University of Alberta, Edmonton,
(CANADA).

Dr. Huen Yen

Dept. of Inter Cultural
International Relation
Central South University,
Changsha City, (CHINA)

Dr. Omshiva V. Ligade

Head, Dept. of History,
Shivajruti College,
Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. G.V. Menkudale

Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Laxman Satya

Professor, Dept. of History,
Lokhevan University, Lohevan,
PENSULVIYA (USA)

Bhujang R. Bobade

Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Insititute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Sadanand H. Gone

Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure

Dept. of Hindi,
Shivajruti College,
Nelegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr. S.D. Sindkhedkar

Vice Principal
PSGVP's Mandals College,
Shahada, Dist. Nandurbar (M.S.)

Dr. C.J. Kadam

Head, Dept. of Physics
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Veera Prasad

Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, (A.P.)

Johrabhai B. Patel,

Dept. of Hindi,
S.P. Patel College,
Simalliya (Gujrat)

CO-EDITORS

Sandipan K. Gaike

Dept. of Sociology,
Vasant College,
Kej, Dist. Beed (M.S.)

Ambuja N. Malkhedkar

Dept. of Hindi
Gulbarga, Dist. Gulbarga,
(Karnataka State)

Dr. Shivaji Vaidya

Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani, Dist. Parbhani.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri

Dept. of Marathi,
B.K. Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

hmm
PRINCIPAL
A.S.S.P.Mandal's
Taharaj J.P.Valvi Arts, Comm., &
V.K.Kulkarni Science College
Tal. Akroni Dist. Nandurbar

Sustainable Development Pillars, Important & Benefits: A Geographical Review

Dr. Vijay Kumar Gonekar

Astt. Professor Dept. of Geography

MJPV ACS college,

Dhadgaon, Dist. Nandurbar

2

Research Paper - Geography

Introduction

The concept of sustainable development has been there for decades and as a modern concept, it was originally brought forward by the Brundtland Report in 1987 in which it was simply defined as “development that meets the needs of the present world without compromising the ability of future generations to meet their own needs”. Sustainable development can be facilitated through five guiding principles, i.e. living within environmental limits, ensuring a strong, healthy and just society, achieving a sustainable economy, promoting good governance and utilizing information communication technology as a social responsibility. This blog delves deeper into what the concept of sustainable development entails, why is it important as well as its major types and benefits. The concept of sustainable development can be interpreted in many different ways, but at its core is an approach to development that looks to balance different, and often competing, needs against an awareness of the environmental, social and economic limitations we face as a society. All too often, development is driven by one particular need, without fully considering the wider or future impacts. We are already seeing the damage this kind of approach can cause, from large-scale financial crises caused by irresponsible banking, to changes in global climate resulting from our dependence on fossil fuel-based energy sources. The longer we pursue unsustainable development, the more frequent and severe its consequences are likely to become, which is why we need to take action now.

What is Sustainable Development?

Sustainable development refers to meeting the demands of current generations without putting the demands of future generations at stake. This can be achieved by maintaining the ecological balance and exhibiting concern and care for other living beings. Human life has direct relationship and dependence upon the natural environment they

PRINCIPAL

A.S.S.P.Mandal's

Maharaj J.P.Valvi Arts, Comm. &

Shri V.K.Kulkarni Science College

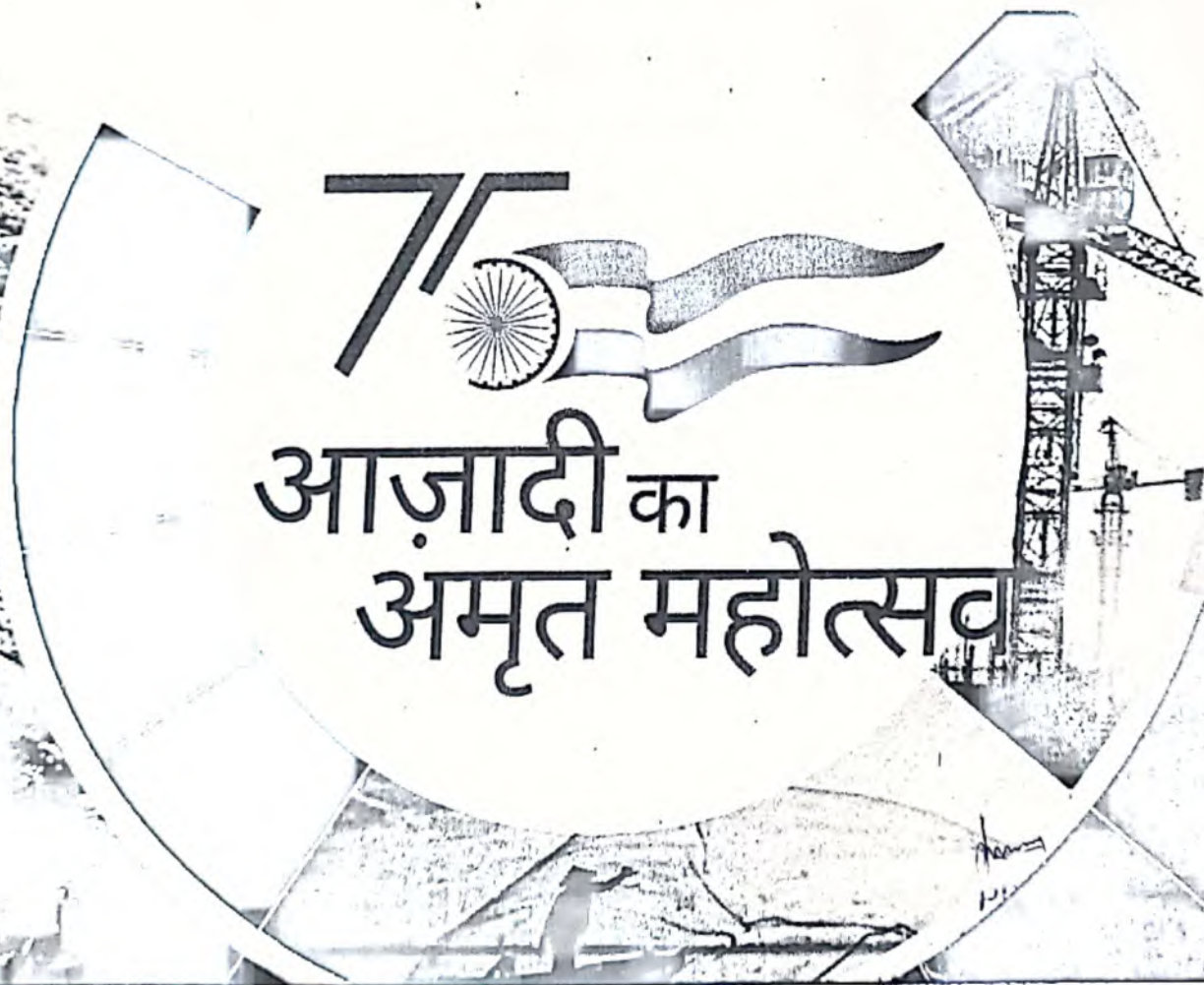

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

7.26

75
आज़ादी का
अमृत महोत्सव

Editor : Dr. R.V. Bhole

Shri.V.K.Kulkarni Science College
Mhadaon Tal Akrani Dist Nandurbar

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102
Email - info@jrdrb.com Visit - www.jrdrvb.com

32	डॉ. रागिनी मोटघरे	कामाच्या ठिकाणी होणारा महिलांचा लैंगिक छळ अधिनियमा संदर्भात महिला कर्मचाऱ्यांचा दृष्टीकोन	123-125
33	प्रा.डॉ.राहुल पुरुषोत्तम मेघे	ब्रिटिश आगमनापूर्वी भारतात व्यापाराची स्थिती	126-131
34	Dr. Mahadeo Vishnu Mate	Analytical study of Techniques for Spoken English	132-136
35	डॉ. सुहास बी. नांदे	कोरोना काळातील आभासी (online) शिक्षण पध्दतीमुळे वंचित झालेल्या अनुसूचित जमातीतील विद्यार्थ्यांच्या समस्या (नंदुरबार जिल्हा)	137-140
36	Prof.Dr. Dinesh Baban Deore Yuvraj Kisan Patil	Ancient DNA from the Skeletons of Roopkund Lake reveals Mediterranean migrants in India	141
37	प्रा.डॉ. मधुकर आत्माराम देसले	नंदुरबार जिल्ह्यातील आदिवासी समाजातील सामाजिक व आर्थिक समस्यांचा समाजशास्त्रीय अभ्यास	142-145
38	डॉ. संभाजी संतोष पाटील	महात्मा गांधीजींच्या विचारधनाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास	146-150
39	प्रा.डॉ. संजय राजधर महाले	'ऊनपाऊस' या काव्यसंग्रहातील शेतकऱ्यांचे जीवन व आव्हाने	151-154
40	प्रा.डॉ. महेंद्र जे. रघुवंशी	डॉ. भीमराव अम्बेडकर और नारीवादी विचार	155-157
41	डॉ. प्रतिभा दीपक सूर्यवंशी	छत्रपती शाहू महाराजांचे शैक्षणिक विचार	158-160
42	डॉ. शुभांगी वडस्कर (लुंगे)	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्वातंत्र्योत्तर काळातील योगदान	161-164
43	प्रा.डॉ. सुनिल व्ही. कुवर	शेती व इतर कारणांमुळे जमिनीचे होणारे अवमुल्यन	165-168
44	श्री. योगेशकुमार रमेशराव गवते	माध्यमिक स्तरावरील भूमिती विषयाच्या पारंपारिक अध्यापन व संकल्पना प्राप्ती प्रतिमानाचा अध्यापनातून विद्यार्थ्यांच्या संपादनूकीवर होणाऱ्या परिणामकारकतेचा अभ्यास	169-172
45	Dr. DEORE C.R.	Mineral composition of some Angiospermic food plants and mineral requirement for food Security	173-175
46	प्रा. साळवे कल्पना सुदास	नंदुरबार जिल्ह्यातील महार समाजाचे लोकजीवन आणि लोकसंस्कृती	176-177
47	Vijaya Bansilal Nagrale	The Study off the problems and causes of Women suffering from breast cancer in India	178-181
48	P.D. Karanje, S.V. Sawardekar, R.S. Deshpande, V.R.	Standardization of In Vitro Culture establishment technique in Mango (Mangifera Indica L.)	182-185

PRINCIPAL

A.S.S.P. Mandal's

VII

Maharaj J.P. Valvi Arts, Comm., &
Shri. V.K. Kulkarni Science College
Ohadgaon Tal. Akrani Dist. Nandurbar

नंदुरबार जिल्ह्यातील महार समाजाचे लोकजीवन आणि लोकसंस्कृती

प्रा. साठवे कल्याण सुदास (पयात्री विभाग)

म.ज.पो.वळवी कला,चाणिय्य व श्री.वि.कृ. कुळकर्णी विज्ञान महाविद्यालय, थडगाव जि.नंदुरबार

● प्रस्तावना -

महाराष्ट्रातील सर्वात उत्तरेकडील जिल्हा असे नंदुरबार जिल्हाचे वर्णन केले जाते. जिल्हाचे क्षेत्रफळ ५०३५ कि.मी. इतक आहे. २०११ च्या जनगणनेनुसार जिल्हाची लोकसंख्या १३,०९,१३५ इतकी आहे. नंदुरबार जिल्हाला दोन राज्याच्या सीमा लाभल्या आहेत. गुजराथ राज्य पश्चिमोत्तर सीमेवर तर मध्यप्रदेश राज्य जिल्हाच्या पूर्वात्तर सीमेवर आहे. राज्याच्या वायव्य सीमेवर असलेल्या या जिल्हाच्या उत्तरेस गुजराथ व मध्यप्रदेश या राज्याचा भाग आहे. जिल्हाच्या पूर्वेला मध्यप्रदेश व धुळे जिल्हा आहे. जिल्हाच्या उत्तर भागात सातपुड्याची पर्वतरांग असून या पर्वतरांगामुळे नंदुरबार मध्यप्रदेश व गुजराथ राज्यापासून वेगळ झाला आहे. १ जुलै १९९८ रोजी नंदुरबार जिल्हाची निर्मिती झाली. नंदुरबार जिल्हात एकूण ६ तालुके आहे. अक्कलकुवा, धडगाव, तळोदा, शहादा, नंदुरबार, नवापुर. नंदुरबार जिल्हात सातपुडा पर्वत रांगेतून नर्मदा नदी वाहते. नंदुरबार जिल्हातील अजून एक मुख्य नदी म्हणजे 'तापी' नदी होय. या नदीच्या काठी वसलेल्या प्रकाशा गावास 'दक्षिण काशी' असे संबोधले जाते.

नंदुरबार जिल्हा हा खान्देशात येतो.खान्देशात पूर्व खान्देश आणि पश्चिम खान्देश असे स्वतंत्र विभाग केले जातात. आजचे जळगाव जिल्हा आणि धुळे व नंदुरबार जिल्हा मिळून पूर्वीचा खान्देश होय. खान्देश हि प्राचीन काळापासून अभिरांची, अहिरांची भुमी म्हणून ओळखली जाते. अभिरांची किंवा अहिरांचो धाणी टी अहिराणी सिद्धात जवळ-जवळ सर्व संशोधकांनी मान्य केला आहे. अभीर समाज त्यांचा इतिहास परंपरा लक्षात घेता अहिराणी मराठीपेक्षा प्राचीन आहे.

दैनंदिन व्यवहारात खान्देशातील सर्वच जाती-जमातीचे लोक अहिराणी बोली बोलतात. कुणबी,मराठा आणि इतर व्यावसायिक जातीची बोलीभाषा अहिराणी आहे. तसेच इतर जातीची हि त्यांची त्यांची स्वतंत्र बोली आहे. लेवा पाटीदारांची बोली, भिल्लांची बोली, गुजराथची बोली, बड गुजरांची बोली, दखनी बोली, महाराऊ बोली इ. अहिराणीचे शुद्ध स्वरूप आणि स्थानाविषयी श्री. भा.रं.कुलकर्णी लिहितात की,खान्देशातील पश्चिमेकडील नंदुरबारचा भाग हा एककाळी गुजराथमध्ये मोडत असे आणि नंदुरबार, तळोदे, शहादे व नवापुर या तालुक्यात लेवा गुजर यांची वस्ती फार आहे. तेव्हा येथील अहिराणीवर गुजराथीची छटा उमटणे सहज आहे.

● स्वरूप :-

महार हा भारतातील अनुसूचित जातीचा समाज आहे. महार, मेहरा, मेहर, महारा, तरल, तराळ, धेगुमेग इ. उपप्रकार यात पडतात. महाराष्ट्राच्या लोकसंख्येत ११% ते १५% महार आहेत. या व्यतिरिक्त मध्यप्रदेश, छत्तीसगढ, कर्नाटक, पश्चिम बंगाल, गुजराथ ओरिसा, तेलंगणा या राज्यात महार समाजाची मोठी संख्या आहे. भारता व्यतिरिक्त पाकिस्तान आणि बांगलादेशात ही महार हे कमी संख्येने आहेत.आज बहुतांश महारांची बौद्ध धर्म स्वीकारलेला आहे.

महार हा गावाचा हारकाम्या होता. गावातील जन्म मृत्यूची नोंद ठेवणे, शेतसारा तालुक्याला पोहोचवणे, सवर्णांच्या घरची सारी कामे करणे. मेलेले ढोर फाडणे, कातडे अलग करणे, मांसचे वाटे करणे ते अन्य महारांना वाटणे गावात 'जोहार' करीत भाकरी मागायला जाणे, गावात अंमलदार आली की त्यांच्या दिमतीला लागणे, अंमलदाराचा मुक्काम हल्ला की त्याच्या घोड्यावरोवर पळत जाणे इ. कामे पूर्वीच्या महारांची करावी लागत.

महारांची वस्ती मध्यप्रदेशात प्रामुख्याने आढळते. पूर्वी त्यांचे विशिष्ट देव म्हणजे विठोबा, म्हसोबा, खंडोबा, ज्ञानोबा, चोखोबा, मरीआई सखाई, भादी, भालदेव, आवळमाय, आईभाव या नावाची देवते होती. उत्सव प्रियता हा कोणत्याही संस्कृतीचा अविभाज्य भाग असतो. उत्सावामागे विधी योजना ही असते.

'भादी भालदेव' हा बऱ्यापैकी साजरा होणारा सण या दिवशी गव्हाच्या कणकेचे साधारण अर्ध्या फुटापेक्षा जास्त व एक फुटापेक्षा कमी लांबीचे दिवे बनवायचे आणि ते दिवे ज्वारीच्या ताटीची हिरवी पाने आंब्याच्या झाडाची पाने याची पातल्यात ठेवायचे पातल्यात आधी पाणी घालायचे व त्यावर लांबोळे दिवे ठेवायचे आणि पातल्यातील

A.S.S.P.Mandal's

176

Maharaj J.P.Valmi Arts,Comm., &
Shri V.K.Kulkarni Science College
Thadgaon Tal Akrani Dist Mandurbar